

Pensjonsordninger i Norge i middelalderen – ytelser og gjenytelser

Gunnar I. Pettersen

Artikkelen gir en samlet framstilling av de økonomiske sidene ved pensjonsordningene i Norge i middelalderen. Det som undersøkes er blant annet hvem som solgte/ytte pensjon, pris og pensjonsytelser for de ulike ordningene, eventuell sammenheng mellom pris og ytelse, sosial status for pensjonistene innen de ulike ordningene – og hvilke fordeler de kontraherende partene hadde av pensjonsordningene. Endelig drøftes motivene pensjonistene kunne ha for å velge den ene eller den andre pensjonstypen.

Innledning

Den som måtte mene at betegnelsen *pensjonsordning* om et middelalderfenomen er anakronistisk bruk av begrepet, tar feil. I våre dager brukes pensjon om økonomisk ytelse, offentlig eller privat, som er knyttet til alder, til tjeneste- eller arbeidsforhold, sykdom, uførhet eller lignende, og som i prinsippet er en gjenytelse for tidligere ytelser fra pensjonistens side eller fra andre på vegne av ham. De ordningene jeg behandler her, kan betraktes som forløpere for i det minste noen av dagens ordninger – i enkelte tilfeller er det tale om kontinuitet, for eksempel når det gjelder *føderåd/kår*.¹

Når jeg har valgt å bruke betegnelsen pensjon om de ordningene som behandles, er det for det første fordi jeg finner betegnelsen dekkende i forhold til definisjonen ovenfor, for det andre for å markere skille mot *forsorgsordninger* på denne tiden. Med forsorgsordninger forstår vi materielt underhold uten gjenytelser fra klientens side, altså gratis livsopphold. De norske forsorgsordningene i middelalderen er blitt grundig gjennomdrøftet og klarlagt allerede fra 1800-tallet av og fram til våre dager – først av de tidlige rettshistorikerne.² Oftest er pensjonsordningene tatt med i samme slengen. De som senest har beskjeftiget seg med disse emnene, er Mette Molland i sin hovedfagsoppgave i historie fra 1982, *Sosialomsorg i norsk middelalder – for-*

¹ F.eks. Store norske b. 12: 19; Helland-Hansen 1997: 3.

² F.eks. Karl v. Amira, Konrad Maurer og Absalon Taranger. Nærmere litteraturhenvisninger til disse i Pettersen 1992, litteraturlisten.

utsetninger og former, og Kjeld Helland-Hansen i sin 1997 posthumt utgitte monografi *Føderådsordningens historie i Norge*.³ Kort skal nevnes de aktuelle forsorgsordningene, og i middelalderen var det flere av dem:

Etter lovene var *ætta*, det vil si slektningene – i ulik grad avhengig av slektskapsforholdet – forpliktet til å underholde fattige slektninger. Dette forutsatte at den fattige hadde slektninger med økonomisk ryggrad.⁴

Skulle den fattige være uten bemedlede slektninger, var det lokalsamfunnets plikt å sørge for vedkommende.⁵ Av *årstienden*, som kan ha blitt innført av Sigurd Jorsalfare tidlig på 1100-tallet,⁶ skulle en fjerdedel – den såkalte *fattigtienden* eller *bondeluten* – i prinsippet disponeres av sognefolket til fattighjelp.⁷

Almisser (milde gaver) er likevel ansett for å være det viktigste grunnlaget for sosialomsorgen i middelalderen. Almisser, gaver til de fattige, ble gitt kirkelige institusjoner til syndsforlatelse og sjelefrelse for giveren eller andre personer vedkommende måtte føle hadde behov for slikt. Det var altså hensynet til giveren som var hovedsaken.⁸ Almisser var i prinsippet frivillige, men ble så i noen grad påbudt i kristenrettlovgivningen.⁹ Også kirken skal ha bidratt med egne midler, da kirkens eiendom i prinsippet tilhørte de fattige.¹⁰ Almisseene ble disponert i eller utenfor kirkelige institusjoner, det vil si til utdeling av mat og klær til fattige, for eksempel på givers dødsdag (årtidedag) eller på kirkelige festdager, eller til opphold for og underhold av fattige i almissehus eller hospitaler.¹¹

³ Hhv. Molland 1982 og Helland-Hansen 1997. Om forsorgsordninger se også artiklene i KLNLM under “Underholdsformer”, særlig “Eleemosyne”, “Fattigvård”, “Flatføring”, “Hospital”, “Tiend” og “Úmagi”, alle med litteraturhenvisninger.

⁴ Jf. Molland 1982: 47-56, 76-77; “Fattigvård” KLNLM IV: 201-203; “Úmagi” KLNLM XIX: 286-289.

⁵ Molland 1982: 57-67; “Fattigvård” KLNLM IV: 202-203.

⁶ F.eks. “Tiend” KLNLM XVIII: 281; Molland 1982: 112.

⁷ “Tiend” KLNLM XVIII: 286; “Fattigvård” KLNLM IV: 203-205; jf. Molland 1982: 113-122.

⁸ “Eleemosyne” KLNLM III: 584; jf. Molland 1982: 103, der hun mener at også “ærlig og oppriktig nestekjærlighet” var motiv for å gi almisser.

⁹ “Eleemosyne” KLNLM III: 587.

¹⁰ “Fattigvård” KLNLM IV: 205. Kirkens eget bidrag bør kanskje ikke overdrives. Mye av fattighjelpen kirken mottok, kunne vise seg å bli nettoinntekt for de kirkelige institusjonene. For eksempel skal mot slutten av middelalderen engelske klostre i normalår ha gitt mindre enn 3 prosent av sine inntekter til de fattige. Jf. Cipolla 1976: 22, med referanser; Dyer 1989: 240.

¹¹ “Fattigvård” KLNLM IV: 205-207.

Hospitalene, det skal ha vært et 20-tall av dem før reformasjonen,¹² var oftest en blanding av fattigstiftelse og sykehus, da de fattige ikke sjelden også var syke.

Problemstillinger og formål med artikkelen:

De ordningene som skal behandles, gjelder som nevnt *ikke* forsorg, selv om et par av ordningene kan sies å ha et islett av forsorg i seg, men *betalt* underhold på grunn av alder, uførhet, sykdom eller rett og slett fordi vedkommende hadde lyst (førtidspensjonering); det er altså tale om ytelse og gjenytelse.

Formålet med artikkelen er en samlet framstilling av de økonomiske sidene ved pensjonsordningene, i vid forstand. Dette betyr først og fremst å sette tall på fenomenene og å foreta en sammenligning mellom dem. Det som nærmere bestemt skal undersøkes og søkes svar på er:

- Prisen på de forskjellige pensjonsordningene og eventuell gradering av priser innen de ulike ordningene.
- Pensjonsytelsene ved de ulike ordningene og særlig verdien av disse.
- Eventuell sammenheng mellom pris og ytelse.
- Pensjonsytende institusjoner og personer; hvem som solgte/ytte pensjon.
- Forsøk på sosial klassifisering av pensjonskjøperne, hvilke sosialgrupper som søkte til de ulike ordningene.
- Sammenligning av ytelser og betaling der det er mulig; fordeler for pensjonsyter og –nyter.
- Mulige motiver pensjonssøker hadde for å velge den ene eller den andre ordningen – også ikkeøkonomiske. Det vil i praksis være tale om evne og/eller preferanser.
- Forholdene før og etter manndauen.

Framstillingen vil i det alt vesentlige trekke veksler på mitt eget arbeid om de økonomiske sidene ved proventinstitusjonen,¹³ men de øvrige pensjonsordningene vil bli undersøkt mer systematisk enn det som der er antydning om dem.

Kilder, kildebruk og metoder:

Kildene til denne undersøkelsen er den relevante delen av hele det skriftlige norske

¹² “Hospital” KLNVI: 687; jf. Molland 1982: 126.

¹³ Pettersen 1992.

kildematerialet fra middelalderen, det vil si brev og diplomer (framfor alt hjemmelsbrev),¹⁴ lover (landslov, bylov, hirdskrå, kristenretter, kongelige og kirkelige forordninger), jordebøker (i praksis kirkelige jordebøker), regnskaper og – unntaksvis – sagatekster.¹⁵ Ambisjonen er å ha registrert og benyttet alt relevant kildemateriale fra perioden fram til reformasjonen, som direkte eller indirekte kan kaste lys over de økonomiske sidene ved norske pensjonsordninger i middelalderen, det vil først og fremst si kvantitative opplysninger, men også kvalitative opplysninger som kan bidra til svar på spørsmålene ovenfor, trekkes inn.

Kildenes brukbarhet og representativitet for formålet vil i middelalderforskning alltid være et problem. Brukbarheten er svært ofte betinget av hvorvidt kildene er anvendbare til andre formål enn de i utgangspunktet er laget for. Representativiteten vil være et spørsmål om det bevarte materialet er et statistisk representativt utvalg av det totale materialet, og – om så ikke er tilfellet – hva skjevheten består i. Dette er spørsmål som drøftes under behandlingen av hver enkelt pensjonsordning.

Metoden er kvantitativ. I regulære pensjonskontrakter er ikke sjelden betalingsmidlene oppgitt, det kan være tale om jord (hele gårder og skyldparter), penger i vid forstand (mynt og varepenger)¹⁶ og varer og gjenstander. Kun i et fåtall tilfeller er verdien av det som blir betalt, direkte oppgitt. Det samme gjelder i enda større grad verdien av underholdsyttelsene. Min ennå upubliserte kartlegging av hele prismaterialet i tilgjengelige norske og norgesrelevante middelalderkilder, som også gjelder vare og gjenstandsmaterialet utenfor varepengesystemet, gjør det mulig å anslå prisen på pensjon under de ulike ordningene og verdien av de gjenyttelsene pensjonskjøperne får, når slike er oppgitt, selv om verdien av betalingsmidlene og gjenyttelsene ikke skulle være direkte oppgitt i kilden. På denne måten kan en finne ulike sosialgruppers muligheter og/eller preferanser i pensjonssammenheng, hva de har råd til og hva de er villig til å investere, samt de økonomiske resultatene avtalen gir for yter og nyter – på kort og lang sikt. Det relevante kildegrunnlaget for disse beregningene oppgis direkte i de tilfellene det ikke kan vises til redegjørelse for dette i sekundærlitteratur,¹⁷ men leseren vil oftest ikke kunne kontrollere forfatterens bearbeidelse av kildematerialet uten å gå veien om *Proventinstitusjonen*.¹⁸

¹⁴ Til denne kategorien bør også de registrerte brevene i *Akershusregisteret* kunne regnes, jf. Pettersen 1992: 16.

¹⁵ Jf. Pettersen 1992: 15-18.

¹⁶ Om varepenger, varer med pengefunksjon (som verdimål, betalingsmiddel og verdioppbevaringsmiddel) – f.eks. kyr, smør, huder, fisk, korn og kornvarer, jern, vadmål m.m. – se Lunden 1978: 56-89.

¹⁷ I praksis Lunden 1978 og Pettersen 1992.

¹⁸ Dvs. Pettersen 1992.

Pensjonsordningene som behandles, er *provent*, *proventlignende ordninger hos privatpersoner*, *føderåd/kår*, *flettførsel*, *livrente*, *tjenestepensjon*, *kollektive ordninger* og *betalt opphold i hospitaller*. Definisjon av disse – avgrensning mot andre ordninger – og drøfting av tvils- eller overgangstilfeller blir gjort under behandlingen av de enkelte ordningene.

Kildematerialet er ordnet i tabeller over de ulike pensjonskategoriene, der hver enkelt oppgave er kommentert og ved behov bearbeidet. Tabellene, med grunnlaget for de slutningene som trekkes i artikkelen, er av praktiske grunner plassert bak hovedteksten, slik at framstillingen ikke skal drukne i detaljer. Vil man kontrollere kildebruken og kildebehandlingen, må man gå til tabellene. I appendiks 2 (appendiksene er plassert etter tabellene) er det en kortfattet oversikt over landskyldenheter, mynt- og verdiforhold som er omtalt i artikkelen, mens normalverdien av korn og kornvarer i Trøndelag før 1350 drøftes i appendiks 1.

Den første av pensjonsordningene – og den jeg vil gå grundigst inn på – er fenomenet *provent*, som jeg selv tidligere har behandlet,¹⁹ som det er best kildemateriale til, og som de øvrige ordningene speiles mot.

Provent²⁰ (tabell 1)

Provent kan defineres som betalt opphold og underhold i katolsk-geistlig institusjon livet ut. Institusjon må understrekes: Provent gjelder *ikke* opphold hos kirkemenn som privatpersoner. Folk betalte et engangsbeløp for å få hus, mat og drikke for resten av livet i en slik institusjon. Klær er normalt ikke inkludert. Mer eller mindre immaterielle ytelser (sjelemesser, gravplass, almisser, brødreleg) kan være knyttet til proventkontraktene. Proventkjøperen kunne nøye seg med å overlate en del av sitt gods til underholdsytteren, og han flyttet til proventytende institusjon.²¹

Det er blitt hevdet at Snorre har den eldste mulige omtalen av provent i Norge, nemlig at Magnus Blinde i 1135 ga seg inn (ble satt) i Nidarholm kloster og ga klostret gården Stor-Hernes²² for sitt underhold der.²³ Men Magnus ga seg inn i klostret

¹⁹ Pettersen 1992.

²⁰ Provent som fenomen er tidligere mer eller mindre omfattende behandlet i en rekke arbeider; om dette se Pettersen 1992: 14-15 (særlig note 26), og i tillegg Molland 1982: 212-221 og Helland-Hansen 1997: 218-221.

²¹ Se Pettersen 1992: 11 med andre litteraturhenvisninger i notene 1-6.

²² Hernes [Frosta 100-102 Nord-Trøndelag]. Jf. Snorre 1979: 605.

²³ Dybdahl 1993: 253. For tidligere omtale av dette se Lorange 1935: 271.

som munk. Det eldste kjente mulige proventbrevet synes å være fra 1248, omtalt i *Akershusregisteret*,²⁴ men det kan like gjerne være tale om opptak som nonne.²⁵

Eldste sikre omtale av provent i den aktuelle betydningen²⁶ er fra 1276, i fundasjonsbrevet for Allehelgens- og Katarinakirkens hospitaler i Bergen.²⁷ Ordningen kan tidligst være blitt etablert i Norge etter at de første klostrene ble grunnlagt tidlig på 1100-tallet.²⁸

Fra 1100- og det meste av 1200-tallet har vi, på grunn av kildesituasjonen, ingen opplysninger om ordningen. Først fra 1270-1280-tallet får vi rikere kilder til norsk økonomisk og sosial historie generelt,²⁹ og derigjennom mer detaljert kunnskap også om proventordningen. Kildene er framfor alt diplomer, men også lovtekster og kirkelige jordebøker gir opplysninger om provent.

Proventordningen er langt fra noe spesifikt norsk fenomen. Den antas å være etablert i klostrene på kontinentet og De britiske øyer i løpet av 1000-tallet,³⁰ men det har ikke latt seg gjøre å finne utenlandske arbeidere som tar opp dette emnet til egen behandling. Den utenlandske terminologien synes gjennomgående å kunne dekke flere av pensjonsordningene som behandles i denne artikkelen, i tillegg til forsorgsordninger. I Sverige og Danmark er ordet *provent/proventa* brukt på samme fenomen som i Norge, men da – som det synes – kun om provent i klostre.³¹ På Island dekker *próventa* både proventlignende forhold hos privatperson, og flettførsel.³² På tysk er "*Verpfründung* im engeren Sinne"³³ blitt brukt om den norske proventordningen, mens *Pfründe*, med egentlig betydning tilsvarende *prebende* i Norge, altså

²⁴ Ak.reg. nr. 2078.

²⁵ Brevet gjelder gods Maria Arnesdatter førte med seg til Nonneseter kloster i Oslo. Jf. RN I 815.

²⁶ Provent kan også bety *prebende*, dvs. "gods lagt til geistlig institusjon til dennes underhold, inntekt av slikt gods". Helland-Hansen 1965: 106. Jf. "Prebende" KLN III: 416-420.

²⁷ DN II 16. Omtale i Hirdskræen 53 kan være et par år eldre, se NGL II: 448. Jf. Imsen 2000: 177.

²⁸ Benediktinerklostrene er de eldste, jf. "Benediktinorden" KLN I: 454.

²⁹ I Magnus Lagabøtes landslov, kjøpebolken § 11, NGL II: 157, påbys skriftfesting, bevitnet og beseglet eller som chirograph, av viktige transaksjoner som ekteskapskontrakter, handel med fast eiendom og handelstransaksjoner på over 10 mark. Bestemmelsen synes raskt å ha fått gjennomslag.

³⁰ "Provent II" KLN III: 512.

³¹ For Danmark se "Provent II, Danmark" KLN III: 516-17; Daugaard 1830: 82. For Sverige se "Provent II, Sverige" KLN III 517; Ordbok: 217.

³² "Próventa" KLN III 517-518.

³³ Amira 1895: 642.

kirkelige inntekter knyttet til et kanonikat,³⁴ synes å kunne dekke også provent.³⁵ Det norske *próventumaðr/próventukona* er blitt oversatt med *Pfründner*,³⁶ og proventbrev er blitt kalt både *Einpfründungsvertrag*³⁷ og *Verpfründungsvertrag*.³⁸ Det har ikke vært mulig å finne et dekkende begrep på fransk, der *prébende* synes å innebære det samme som *prebende* i norsk terminologi,³⁹ mens *prébendier* er en prebendenyter eller en som blir fødd av kirken.⁴⁰

Det kan se ut til at proventordningen i England, under betegnelsen *corrody*, har vært mønstergivende for den norske, i det minste når det gjelder klostrene.⁴¹ Som det vil framgå av framstillingen nedenfor, er det godt samsvar både når det gjelder ytelser – det vil si livslangt eller tidsbestemt opphold for *the corrodians* i klostret med full pensjon av mat og drikke på samme nivå som for klostertilhørige, og stundom med rett til å holde personlig tjener – og salg av denne tjenesten mot et engangsbeløp, ofte i form av fast, årlig avkastning av jordeiendom.⁴²

Så til norske forhold: Tabell 1 inneholder mer eller mindre sikre proventoppgaver fra perioden, som kan brukes til kvantifisering eller på andre måter kaster lys over fenomenet. Tabellen inneholder de samme oppgavene og har samme nummerering som de tilsvarende oppgavene i Pettersen 1992, selv om et par av dem⁴³ kanskje kunne ha blitt flyttet til en annen av pensjonsordningene. I kommentarene til hver enkelt oppgave er kun tatt med resultatene av drøftingene i Pettersen 1992; i tillegg er det tatt med nye opplysninger og rettinger i en håndfull tilfeller.

Drøfting av provent

*Oppgavenes pålitelighet og representativitet:*⁴⁴

Arkivene til de proventytende institusjonene er ikke i noe tilfelle bevart i sin helhet.

³⁴ “Beneficium III” Lexicon: I: 1905-1907; jf. Hilfsörterbuch II: 481 “Pfründe = Präbende”.

³⁵ Hilfsörterbuch: 487 under *Präbende*. Meißner 1938: 68 oversetter *próventa* i Hirdskræen med “der Präbende”.

³⁶ Amira 1895: 642; Maurer 1908a: 356.

³⁷ Maurer 1908a: 351.

³⁸ Maurer 1908b: 305.

³⁹ Dictionnaire: 419.

⁴⁰ Raknes: 795.

⁴¹ For definisjon av *corrody* se Power 1922: 197.

⁴² Power 1922: 197 og 206 med note 3. Jf. Dyer 1989: 38 der det framgår at betegnelsen i hans framstilling også synes å kunne dekke flettførsel.

⁴³ Flettførsellignende er oppg. nr. 3, 42, 51; nr. 44 er i beste fall atypisk.

⁴⁴ For bredere drøfting av dette se Pettersen 1992: 78-80.

Det bevarte materialet er et utvalg gjort av tidens tann, og representativiteten kan derfor variere fra institusjon til institusjon. Men ved å sammenligne oppgavene fra de forskjellige institusjonene og legge sammen enkeltinformasjon fra hver av dem, vil det være mulig å sette sammen et større bilde av de ulike sidene ved proventordningen og komme fram til representative resultater.

Tabell 1 gjelder 51 oppgaver. Av disse er 16 regulære proventbrev i original eller originale vitnebrev om provent (oppg. 4, 10, 13, 14, 16, 18, 20-22, 29, 30, 33, 40, 47, 48 og 50). Seks oppgaver gjelder proventopplysninger i andre bevarte originalbrev som gjelder jordtransaksjon (oppg. 8, 39 og 40) eller testament (oppg. 17, 31 og 34), mens tre av oppgavene finnes i bevarte originalvidisser⁴⁵ (oppg. 19, 32 og 37). Elleve av oppgavene gjelder bekreftede avskrifter i Munkelivs brevbok (oppg. 2, 6, 9, 11, 23-25, 27, 41, 43 og 44), mens opplysninger om provent også finnes i innførsel om jordtransaksjon (oppg. 1), eiendomstvist (oppg. 5) og testament (oppg. 35).

Av de resterende oppgavene er tre bevart i form av 1600- og 1700-tallsavskrifter tatt av Thomas Bartholin (oppg. 12 og 26) og Árni Magnússon (oppg. 28); de øvrige er mer tilfeldige innførsler i jordebok (oppg. 36 fra EJ) og dokumentregister (oppg. 3, 7, 15, 38, 45, 46, 49 og 51 fra *Akershusregisteret*). Dette betyr at ca. 2/3 av oppgavene – proventbrevene i original (16 stk.), originalvidissene av proventbrev (3 stk.), innførslene i Munkelivs brevbok (11 stk.) og vel også testamentene med gaver øremerket til proventkjøp o.l. (3 stk.) – i alt 33 stk. – i utgangspunktet skulle kunne regnes som fullstendige og pålitelige, selv om også vidisser og brevbøker kan inneholde avskriverfeil. De øvrige oppgavene *kan* være beheftet med feil og misforståelser, eller de kan være ufullstendige.

Det var opprinnelig og først og fremst *klostrene*, de var i flertall blant kirkelige institusjoner, som tok inn personer i provent. Det skal ha vært drøyt 30 klostre i Norge.⁴⁶ I tabellen er kun åtte av disse representert: Reins kloster, Lyse og Munkeliv, Gimsøy, Hovedøya, Nonneseter i Oslo og Olavsklostrene i Oslo og Tønsberg. Av de øvrige klostrene er Halsnøy og Selja belagt som regulære proventyttere.⁴⁷

Av andre kirkelige institusjoner med bordfellesskap, som solgte provent, først og fremst *bispegårdene* og *kannik-kommunene* ved domkapitlene, er bispegårdene i Bergen, Stavanger og Oslo, og kannikene i Nidaros, Stavanger og ved Hallvards-

⁴⁵ *Vidisse* er bevitnet, ordrett avskrift av originaldokument; jf. "Vidisse" KLN M XIX: 693.

⁴⁶ "Kloster, Norge" KLN M VIII: 543-544.

⁴⁷ Hhv. DN IV 88 (forbud mot å la legfolk i provent i Halsnøy spise ved klosterbrødrenes bord) og BK s. 8 (om gave fra proventmannen Hallvard).

kirken og Mariakirken i Oslo representert i tabellen. Et brev fra 1456 kan tyde på at det heller ikke var utenkelig å søke provent i erkebispegården i Nidaros.⁴⁸

Hjemmelsbrev har størst overlevelsessevne av brev og diplomer siden de er bevis på eierrettigheter eller andre rettigheter. Provent betalt med jord har følgelig hatt størst sjanse til å sette spor etter seg i kildematerialet. I 39 av de 51 oppgavene i tabellen er jord helt eller delvis oppgitt som betalingsmiddel; høyst sannsynlig er det også betalt med jord i fem av de andre oppgavene (3, 5, 15, 42 og 51). I to tilfeller er betalingen tidligere utførte tjenester (oppg. 17 og 46), i ett tilfelle bøker (oppg. 37), og kun i fire tilfeller løsøre, varer og sølv eller mynt (oppg. 26, 28, 31 og 47), hvorav den ene (oppg. 31) finnes i et testament der også jordegods disponeres. Selv om jordegods var det dominerende betalingsmidlet ved proventkjøp, vil slike transaksjoner være overrepresentert i forhold til proventkjøp betalt med løsøre.

Konklusjon:

- De bevarte proventoppgavene utgjør en brøkdel av det totale antallet – hvor stor lar seg ikke anslå – men i det minste de viktigste og største proventytende institusjonene er nok representert.
- Oppgavene utgjør neppe et tilfeldig utvalg av inngåtte proventkontrakter i statistisk forstand; det sosiale toppsjiktet blant proventkjøperne er trolig overrepresentert, de som betaler med penger og løsøre underrepresentert.
- Materialet fra Munkeliv er trolig best bevart, men ikke komplett – noe manglende innførsel i klostrets brevbok av ellers kjente transaksjoner viser; for eksempel er proventbrevet om kvinnene i oppg. nr. 5 ikke innført i kopiboka.⁴⁹
- Oppgavene gir best innsikt i proventforholdene vestafjells og nordafjells – i Gulatingslagen og Trøndelag.

Opplysninger i proventbrevene:

Hvem som kjøpte provent, og proventsøkernes alder og helsetilstand.

Proventsøkere var kvinner (oppg. 3-8, 10-12, 15, 16, 18-20, 22, 29-31, 34, 36-41 og 45), menn (oppg. 1, 9, 13, 14, 17, 21, 23-25, 28, 32, 33, 35, 40, 43, 46, 47 og 50), ektepar (oppg. 2, 27, 42 og 48), mor og sønn (oppg. 26), kanskje søsterpar (oppg. 5). Noen få geistlige er også belagt (oppg. 14 og 51). Kvinner kunne søke provent i

⁴⁸ DN III 834. Jf. Pettersen 1992: 78. Erkebisperkivet er for størstedelen tapt. Det kan selvsagt ha inneholdt regulære proventbrev. Jf. "Arkiv. Norge" KLNMI: 229-230.

⁴⁹ Pettersen 1992: 79.

mannskloster (oppg. 2, 3, 5(?), 6, 8, 11, 27, 41, 44, 45), menn i beste fall sjelden i kvinnekloster (51),⁵⁰ begge kjønn i øvrige proventytende institusjoner.

Helsetilstand framgår ytterst sjelden av proventbrevene.⁵¹ Dette skyldes selvsagt at alvorlig syke neppe var opptatt av materielt underhold på lengre sikt. Proventkjøpernes alder eller dødsår har ikke i noe tilfelle sikkert latt seg bringe på det rene. De kunne være gamle (oppg. 2, 17-20, 22, 26, 38 og 43), eller relativt unge (oppg. 1, 11, 21). Det er med rette blitt påpekt at proventkontrakter var hasardkontrakter, da ikke *bare* gammelt folk kjøpte provent og folks levealder vanskelig lot seg forutsi.⁵²

Hvor mye proventkjøperne betalte, og betalingsmidler.

Bruttobetalingen for provent (inkludert eventuelle tilleggssytelser) er for én person i tiden før 1350 vestafjells og nordafjells belagt med fra 24-30 mark forngild pluss arbeidsytelser (oppg. 11) til ca. 130-145 mark forngild (oppg. 13, 21 og 27), der jordmengden utgjør fra 5-6 (oppg. 11 og 34) til 25 (oppg. 27) månedsmatsbol. Tilsvarende tall for det østafjellske er fra henholdsvis 42 mark forngild (minst) og 14 øresbol jord (oppg. 8) til ca. 120 mark forngild og 48 øresbol "at átta ertoga smjørvi"⁵³ (oppg. 4).

Etter 1350 er det vesta- og nordafjells belagt kjøpesummer fra 15-20 mark forngild eller 6 månedsmatsbol jord (oppg. 43) til minst 200 mark forngild (oppg. 47) og kanskje 20-30 månedsmatsbol nominelt (oppg. 44),⁵⁴ østafjells fra 15-20 mark forngild (minst) eller 7 1/3 øresbol (oppg. 49) til 40-90 mark forngild eller 44 1/2 øresbol (oppg. 39).⁵⁵

⁵⁰ Dersom denne oppgaven viser flettførsel, vil det trolig være tale om en såvidt gammel eller avfeldig mann, som i tillegg er geistlig, at han ikke skulle utgjøre noen fare for den moralske tilstanden i klostret.

⁵¹ I oppg. 4 og 8 opplyses det at hhv. Rangdid og Ingebjørg gjorde skipan for seg "hæill ok vsíuk"; det samme gjelder Margreta i DN XII 163, brev av samme dato som oppg. 44. Magnhild i oppg. 34 kan ha vært spedalsk.

⁵² Helland-Hansen 1965: 119.

⁵³ Dvs. at øresbolet er knyttet til en myntmark (etter hvert regneenhet og identisk med forngild mark) verdsatt i forhold til smør slik at 1 laup smør er verd 8 ørtuger (2 2/3 øre) av dette myntslaget; Steinnes 1936: 136; jf. Pettersen 1992: 56.

⁵⁴ Beregningen av dette i Pettersen 1992: 172 note 82 er: Avkastningen av jorda er ca. 3 mark forngild tilsvarende rundt 8 lauper smør. Regner en forsiktig et landskyldfall ned til 1/3 av gammelt nivå (Sandnes og Salvesen 1978: 137-141), for gårder i normal bruk, tilsvarer 8 lauper smør avkastningen av 24 månedsmatsbol før manndauen – et særdeles grovt anslag, ikke minst siden gårder på Hjaltland er innblandet.

⁵⁵ I tillegg må en kanskje regne proventfolks seng, som – i det minste i Bergen – proventytende institusjon regelmessig arvet, jf. oppg. 26 (Bergen bispegård) og 27 og 41 (Munkeliv).

Hva proventkjøperne skulle ha av ytelser.

Alle skulle ha mat, drikke og husvære, og i noen tilfeller er dette utdypet.

— Ofte er bordplasseringen presisert (oppg. 11, 17, 18, 21, 26, 30, 32, 34, 37, 40 og 46). Middelaldersamfunnet var et rangssamfunn, hvor ytre kjennetegn var viktige for å markere en persons plassering i samfunnet.

— Kostytelser oppgis i noen tilfeller direkte (oppg. 6, 27, 41) og/eller relateres til de regulære institusjonstilhøriges ytelser (oppg. 13, 14, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 29?, 30, 32, 33, 37, 40, 41, 50), mens ølytelse – kvantum og/eller kvalitet – ikke sjelden presiseres (oppg. 4, 6, 16, 20, 23, 41), eller relateres til gruppers *måldrikke*, det vil si normen for en persons fast tilmålte drikkevarer – i praksis øl – per måltid⁵⁶ (oppg. 11, 14, 25, 27, 29?, 32, 41).

— Noen av kjøperne skulle delta i *pitenzmåltidene*, det vil si bevertning av de institusjonstilhørige på en avdøds dødsdag til minne om vedkommende, opprettet gjennom testament – gjerne med spesifisert ølytelse (oppg. 4?, 16, 20, 27, 41).

— Husvære kan være presisert som eget rom (oppg. 10, 16, 20, 26, 41) eller som mer uspesifisert soveplass (oppg. 29, 30, 33, 37, 50).

— Noen av proventkjøperne hadde rett til å holde personlig tjener, helt eller delvis på institusjonens bekostning (oppg. 4, 10, 13, 16, 18, 19, 26).

— Klær inngikk normalt ikke i proventytelsene, men oppgis i et par av brevene som betalt tilleggsytelse (oppg. 5, 31).

— I noen tilfeller betinger proventkjøperen seg i tillegg til underholdet fast kontantutbetaling eller del i avkastningen av jorda proventet er betalt med (oppg. 2, 12, 22 og 29?), altså livrente som tilleggsytelse. Mer om dette i tabell 5 nedenfor.

— Immaterielle kirkelige og andre tilleggstjenester er ofte tatt med i brevene, slikt som pleie ved behov (oppg. 47, 50), gravferd og/eller gravsted med tilbehør (oppg. 6, 18, 22, 29, 33, 35, 40), åretidhold/bønnehold (oppg. 2, 8, 17, 29, 32, 47), brødre-lag (oppg. 2, 23, 27, 32, 41, 44, 47), skolegang (oppg. 21). I forbindelse med provent synes verdien av disse ytelsene normalt ikke å ha utgjort stor del av kjøpesummen.⁵⁷

Gruppering av proventsøkere etter kjøpesum og ytelser.

Kombinerer en de ytelsene proventklientene skulle ha, med hvor mye de betalte, finner en et klart *mønster*. Det skiller seg ut to, kanskje tre, klart forskjellige klient-grupper:

Den fremste av disse gruppene, “toppklientene”, betaler med jord som ga årlig avkastning på 6-7 forngilde mark og til en verdi av minst 100 (opptil 120) forngilde

⁵⁶ Jf. “Drikkeseder” KLN III: 324-325.

⁵⁷ Drøfting av dette hos Pettersen 1992: 84-85.

mark netto, det vil si med mindre fradrag for tilleggsytelser. Denne kategorien finner en med sikkerhet i oppg. 10, 13, 14, 18, 19, 21, 32 (hos kannikene i Nidaros), i oppg. 6, 26 og vel også 35 (Munkeliv), i oppg. 12 (Bergen bispegård), i oppg. 16 og 20 (Stavanger bispegård), i oppg. 4 (Oslo bispegård) og i oppg. 29 (kannikene ved Mariakirken i Oslo).

Av gjenytelser fra proventytende institusjon skulle disse toppklientene ha:

— *Husvære* med mulighet for privatliv, altså enerom. Institusjonenes årlige utgifter til dette er under tvil anslått til 1/2 mark forngild per person.⁵⁸

— Personlig *tjener* helt eller delvis på institusjonens bekostning, der kostutgiftene årlig minst må ha kostet 3 mark forngild for hver tjener – dersom institusjonen skulle dekke hele underholdet.⁵⁹

— Samme slags *mat* og samme mengde som toppsjiktet av de regulære institusjonstilhørige (som ble servert ved bispebordet/som kannikene fikk/hos abbeden). Institusjonenes utgifter til mat for hver proventsøker av denne kategorien er anslagsvis beregnet til 4 mark forngild hvert år.⁶⁰

— *Drikkeytelse*r viser fast norm. Toppklientene, både kvinner og menn, skulle ha 1 bolle (2,7 l) norsk brygget øl (“mungåt”) av god kvalitet per dag.⁶¹ Verdien av dette er beregnet til 4 mark forngild per år.⁶²

— Rett til å delta ved *pitenzmåltidene*, hvor det ble servert fin mat og sterkt, importert øl (*bjørr*), etter mine anslag normalt 2 boller (5,4 l).⁶³

— Bordplassering sammen med institusjonens toppsjikt avspeiler disse klientenes høye sosiale stilling eller rang.

⁵⁸ Omfattende drøfting og beregning hos Pettersen 1992: 119-120. Grunnlag for beregningen er ett rom i bygård en kjenner omsetningsverdien av.

⁵⁹ Pettersen 1992: 123-124. Beregnet ut fra en persons antatte energiforbruk og fordeling av antatt matkonsum på visse næringsmidler, samt prisen på disse.

⁶⁰ Pettersen 1992: 112-115. Det forutsettes at tørrmaten har en verdi som tilsvarer verdien av 1 1/2 skippund mel og 3 lauper smør, som er oppgitt ytelse i oppg. 5 og 41. Den – etter min foretrukne tolkning av brevet, som altså skulle kunne være gal – noe lavere ytelsen i oppg. 27 kan minne om dagens samordning av pensjon for ektepar, i dette tilfellet 33 1/3 prosent lavere ytelse per ektefelle enn for enkeltperson. I tillegg kommer servering av kjøtt og fisk til proventfolket ved hovedmåltidene.

⁶¹ Jf. Dyer 1989: 153, som gir et eksempel på at en engelsk “kårkone” skulle ha anslagsvis 2 1/2 pint (à 0,57 l) sterkt øl per dag.

⁶² Pettersen 1992: 115-119. Det forutsettes blant annet at det ble brygget 1,25 hl mungåt av 1 hl malt. Dette passer ikke så ille med engelske forhold. Jf. Dyer 1989: 58 om at 1 quarter malt (282 l) ble brygget til mellom 50 og 96 gallons øl (*ale*), 220-422 l, mens det normale var 50-75 gallons, 220-330 l, altså 0,78-1,17 (1,5) liter øl per liter malt.

⁶³ Pettersen 1992: 122-123.

Samlet verdi av mat og drikke er før 1350 beregnet til minst 8-9 mark forngild årlig per proventsøker i dette toppsjiktet.⁶⁴

Den andre gruppen proventfolk, normalklientellet i de fleste institusjonene, er i det minste i vestnorske institusjoner kalt *próventumenn*. Til denne gruppen kan med sikkerhet regnes proventsøkerne i oppg. 2, 5, 9, 23, 24 og 25 (Munkeliv), i oppg. 17 (Stavanger bispegård), i oppg. 30 (Kannikene i Stavanger), i oppg. 8 (Olavsklostret i Oslo), vel også i oppg. 31 (Reins kloster) selv om kjøpesummen kan virke noe lav, i sin helhet utredet i mynt som den er, og kanskje også i oppg. 26 og 28 (Bergen bispegård) selv om disse i likhet med oppg. 33 (kannikene i Stavanger) kan synes å ligge mellom de to hovedgruppene både med hensyn til kjøpesum og ytelser.

Proventsøkerne i denne gruppen betalte stort sett også med jordegods, men da av halvparten så høy verdi og med halvparten så høy årlig avkastning som den første gruppen gjorde, eller de kunne betale med mynt og løsøre, men da til noe høyere verdi (oppg. 26, 28 og 31) – jordegods gir årlig avkastning mens mynt og løsøre står i fare for å bli oppspist eller må investeres.

For denne gruppen består gjenytelsene av:

- *Mat* som de mindre prominente institusjonstilhørige (legbrødre og -søstre, håndverkere) fikk.
- *Drikke*, halvparten av det kvantumet gruppe 1 fikk, eller noe mer, men da av dårligere kvalitet.
- *Husvære*, soveplass eller -rom, i eller utenfor selve institusjonen.
- *Bordplassering* blant de lavere institusjonstilhørige (ved tjenerbordet, på kortbenken ved døra o.l.).
- Ingen personlig tjener og ikke deltakelse i pitenzmåltidene.

Det er, som nevnt, spor etter en mulig tredje gruppe (oppg. 11, Munkeliv), som betalte et lavt beløp for oppholdet, men som til gjengjeld var forpliktet til arbeidsytelser i institusjonen.

Ser en på *samlet verdi* av proventytelsene, så er den etter mine beregninger omtrent dobbelt så høy for gruppe 1 (toppklientene) som for gruppe 2 (normalklientene), henholdsvis 11 1/2 – 13 og 5 – 6 1/2 mark forngild pr. år – begge tallene minimumsverdier.⁶⁵

⁶⁴ Pettersen 1992: 121-122.

⁶⁵ Pettersen 1992: 124-126. For toppklientene er regnestykket mat og drikke 7-8 mark forngild, husvære og fellesutgifter 1 mark, pitenzmåltidene 1 mark (sterkt islett av gjetning her, jf. imidlertid Pettersen 1992.: 122-123), personlig tjener 3 mark forngild.

Verdien av ølet synes for begge gruppenes vedkommende å utgjøre mellom 37 1/2 og 44 prosent av verdien av de samlede ytelsene. Disse beregningene har det vært mulig å kontrollere mot en uavhengig kilde, en skipan (kongelig forordning) fra 1298 for Færøyene.⁶⁶ Skipanen gjelder normering av prisen for kost og losji vintersitterne skulle betale for ett år når de leide seg inn et sted: Uten øl (mungåt) skulle prisen være 300 alen vadmål, med øl hver dag 500 alen vadmål. Ølet er altså verd 40 prosent av samlet ytelse, og verdien av samlet betaling er 10 mark forngild dersom vadmålet har samme verdi som islandsk/hjeltsk vadmål på denne tiden, nemlig 2 mark forngild per storhundre.⁶⁷

*Sammenligning av de proventytende institusjonene.*⁶⁸

Det synes å være et felles norsk proventmarked, i det minste for Vest-Norge og Trøndelag. Pris og ytelser er omtrent de samme for alle institusjonene her, i hvert fall når det gjelder toppklientellet.

Høyest prestisje som proventyter har i Oslo, Stavanger og Bergen bispegårdene, med et høyt antall proventklienter fra gruppe 1 (toppsjiktet). Men aller høyest prestisje har kannik-kommunet ved domkirken i Nidaros, hvor *alle* kjente proventklienter tilhører toppsjiktet, og hvor det ikke i noe tilfelle er gitt spesifisert underholdsyttelse. Ut fra det metodiske prinsippet at i dokumenter fra middelalderen ble det selvsagte normalt utelatt, kan dette tolkes dithen at alle proventklientene hos kannikene i Nidaros skulle ha samme forpleining, det vil si at klientellet var homogent og tilhørte samfunnstoppen. I Munkeliv benediktinerkloster i Bergen er for eksempel flertallet *proventumenn*, altså normal- eller gjennomsnittsklienter.

*Proventklientenes sosiale tilhørighet.*⁶⁹

Det er klar sammenheng mellom sosial status og status som proventklient. Av de 12 personene med frue-/herretittel, væpnerrang eller nært slektskap med slike, kan åtte med sikkerhet plasseres i toppsjiktet av proventfolk (oppg. 4, 10, 12, 13, 18, 29, 44 og 47). For de øvrige fire (oppg. 1, 15, 36 og 38) er opplysningene for mangelfulle til at de kan knyttes til den ene eller den andre gruppen, men ingen av dem kan uten videre knyttes til den lavere gruppen proventsøkere.

Til det geistlige aristokratiet hører åpenbart presten i oppg. 14, som med sikkerhet kan plasseres i proventgruppe 1; trolig gjelder dette også erkebiskopens søster i

⁶⁶ NGL III: 38 nr. 10 § 9.

⁶⁷ Jf. Pettersen 1992: 74.

⁶⁸ Mer utførlig hos Pettersen 1992: 107-109.

⁶⁹ Mer utførlig Pettersen 1992: 107.

oppg. 39 – kanskje også kvinnen i oppg. 22. For de øvrige geistlige eller slektninger av slike er opplysningene for mangelfulle til at noen kan knyttes til en av proventgruppene, med de kan ikke uten videre knyttes til gruppe 2.

En bør av dette med stor grad av sikkerhet kunne slutte at så godt som alle proventklienter som tilhørte det verdslige eller geistlige aristokrati, skaffet seg eller ble skaffet provent i toppklasse. Dette burde også gjelde personene i oppg. 1 (herretittel), i oppg. 15, 36 og 38 (fruetittel), kanskje også i oppg. 3 (mor til prior), 22 (mor til sogneprest eller kannik) og 51 (kannik).

Omvendt kan neppe alle proventklienter i toppklasse uten videre ut fra opplysningene i oppgavene regnes til topparistokratiet. Noen av dem *kan* tilhøre topparistokratiet, mens andre må regnes til grupper med lavere rang, som likevel har høy sosial status (personene i oppg. 6, 16, 19, 20, 21, 27, 32, 35, 41 og 46). Som adelskriterier⁷⁰ (formelle, funksjonelle og sosiale) regnes titulatur, embetsinnehav, våpensegl, beseglings- og bevitelsesrekkefølge, slektskap, giftemålspraksis, eiendomsforhold.

Gruppe 2 av proventklientene (*proventumennene*) besto av velstående personer som ikke kan klassifiseres som topparistokrater, men som synes å ha tilhørt et velstående sjikt av jordeiere og byfolk (folk som drev bynæringene handel og håndverk). Hvorvidt disse likevel skal regnes til aristokratiet, er et definisjonsspørsmål. Konklusjonen må bli at provent på toppnivå var forbeholdt en økonomisk overklasse, og provent i sin alminnelighet var ikke for folk flest.

Proventlignende ordninger hos privatpersoner (tabell 2)

I likhet med proventordningen, men i motsetning til føderåd/kår flytter de som kjøper slikt underhold inn hos underholdsyteren.⁷¹

Drøfting av proventlignende ordninger

De få oppgavene i tabell 2 viser ikke klare mønstre for disse ordningene, verken når det gjelder underholdsytere eller underholdssøkernes betaling eller gjenytelsene de mottar, men alle betaler med jord eller annen fast eiendom. Av yterne er Erling Vidkunsson (oppg. 1) topparistokrat, mens yterne i oppg. 2, 3 og 5 tilhører det geistlige aristokratiet. Alle er altså velbemidlede personer. Av nyterne tilhører kanniken i oppg. 2 det geistlige aristokratiet, og både han og personene i oppg. 1 (bordplas-

⁷⁰ Om historikeres oppfatninger av adelskriterier se Pettersen 1992: 171 note 75.

⁷¹ Jf. Helland-Hansen 1965: 112; idem 1997: 156.

seringen viser ulik status for bror og søster) og oppg. 5 betaler og skal ha ytelser i tråd med dem som gjelder for proventgruppe 2.

Fletførsel (tabell 3)

Fletførsel⁷² er fullt underhold i en annens husstand mot å oppgi hele sin nåværende og eventuelt kommende eiendom til underholdsyteren.⁷³ Den fletførte mister altså, med ytterst få unntak, disposisjonsretten over hele sin eiendom. Normalt skulle denne ordningen gjelde slektninger, og den fletførte har svært ofte såvidt lite eiendom at underholdsyteren taper eller kan tape på transaksjonen. Det kan altså være et element av forsorg i denne ordningen.

Drøfting av fletførsel

Alle oppgavene er fra tiden etter 1350. I seks av oppgavene (oppg. 1, 2, 3, 4, 6 og 7) oppgis at det er slekts-, familie- eller arverelasjon mellom fletføring og fletfører. Betalingen er i seks av oppgavene (oppg. 1, 4, 5, 6, 7 og 8) alt fletføringen eier, og i de fem siste tilfellene er – i likhet med i oppg. 2 og 3 (i alt sju av åtte oppgaver) – jord uttrykkelig oppgitt som hele eller del av betalingen.

Gjenytelsene er nevnt summarisk eller formelmessig (mat og klær, livslangt underhold) i oppg. 1, 4, 5, 6 og 7 (melkeku nevnt i oppg. 6), og verdien av betalingsmidlene er i oppg. 2-8 forsøksvis beregnet til å ligge mellom 18 og hele 90 mark forngild.

Det sier seg selv at i tilfellene i tabell 3 er forsorgsaspektet svært underordnet – for ikke å si fraværende. De innbetalte verdiene er i de fleste tilfellene på høyde med det som proventsøkere og underholdssøkere hos privatpersoner betalte. Det er derfor grunn til å mene at oppgavene i tabell 3 ikke er representative for det store gross av fletførseltilfellene. Tabellen viser imidlertid at fletførsel for relativt velstående personer, uten behov for å disponere eiendom, kan ha vært mulig alternativ til de to førnevnte ordningene.

Føderåd/kår (tabell 4)

Ved kår (eller *forlag*, som i Sørøst-Norge også kunne brukes om provent)⁷⁴ kunne man nøye seg med å oppgi noe av sin eiendom, og underholdsyteren flytter inn på

⁷² I samsvar med Helland-Hansen brukes her terminologien *fletførsel* om ordningen, *fletføring* om den fletførte og *fletfører* om underholdsyteren.

⁷³ “Provent II” KLMN XIII: 48; jf. Amira 1895: 641-642 og Molland 1982: 199-200.

⁷⁴ F.eks. Helland-Hansen 1965: 108.

kårsøkerens gård, mot livslang forsørgelse av ham.⁷⁵ Underholdsplikten hviler på gården, ikke på den som til enhver tid måtte komme til å eie den.⁷⁶

Drøfting av føderåd/kår

Én av oppgavene er fra før 1350, de øvrige fra tiden etter. Slektskaps-/familieforhold er oppgitt i oppg. 1, 3, 6, 8, 9, 10 og 11. Når det gjelder føderåd, synes slektskap mellom kårsøker og kårtyter å ha vært ønskelig og det normale.

Verdien av jorda kårsøkeren betaler med, varierer i oppgavene der dette kan regnes, fra anslagsvis 80 mark forngild (oppg. 2) ned til 2 mark forngild pluss løsøre (oppg. 4). I de fleste oppgavene ligger verdien rundt 10-15 mark forngild.

Gjenytelsene er gjerne oppgitt summarisk som *forsørgelse livet ut* (oppg. 4, 9), *mat/kost og klær livet ut* (oppg. 5, 6, 7, 11), *hus og forsørgelse livet ut* (oppg. 3) og *underhold* (oppg. 10). I oppg. 5 er *gravferd* nevnt og i oppg. 11 *pleie*.

I et par tilfeller er ytelsene mer presisert. I oppg. 2 skal kårkvinnen ha bordhold som kårtyteren eller hans kone har, annethvert år kjortel og hette og hvert år 1/2 mark-lag lerret. Årlig kles- og tekstilytelse alene er ovenfor beregnet til en verdi rundt 2 mark forngild. I oppg. 1 er verdien av kåret av fem mann taksert til 6 mark forngild årlig. Verdien av kår synes etter hvert å ha blitt standardisert til nettopp 6 kyrlag/mark forngild årlig for en kårsøker, en norm som i deler av landet gjaldt til utpå 1700-tallet.⁷⁷

Livrente (tabell 5)

Livrente er her brukt i vid betydning og omfatter både oppgaver der det uttrykkelig kjøpes en årlig kontantutbetaling, der kontantbetaling inngår som del av en underholdskontrakt og der en underholdssøker betinger seg hel eller delvis avkastning av innbetalt jordeiendom – for en begrenset periode eller livet ut.

Drøfting av livrente

Oppgavene i tabellen gjelder tilleggsytelse ved underhold – provent og kår (oppg. 1, 2, 4, 6?, 12), kjøp av kirkelig tjeneste pluss årlig kontantytelse (oppg. 3, 8, 10, 14), provent med alternativ livrente (oppg. 5), livslang landskyld av overlatt eiendom (oppg. 9, 13), jordhandel med betaling i form av kombinert kontantbetaling og liv-

⁷⁵ Pettersen 1992: 11.

⁷⁶ Helland-Hansen 1997: 344.

⁷⁷ Helland-Hansen 1997: 344.

rente (oppg. 12, 15), gårder reservert til eget bruk (oppg. 11) og ren livrente, altså kjøp av årvisst kontantytelse (oppg. 7).

Livrenteytere er i tabellen kirkelige institusjoner (oppg. 1-6, 8 og 10), kirker (oppg. 9 og 14), sønn (oppg. 11), ridder (oppg. 13), mens de øvrige (oppg. 7, 12 og 15) åpenbart må være bemidlede menn. De som skaffer seg eller blir skaffet livrente, skiller seg som gruppe ikke vesentlig ut fra dem som kjøper provent, underhold hos privatpersoner og kår. Fire av dem har fruetittel (oppg. 2, 6, 11, 13), tre er hustruer (oppg. 8, 10, 14), én er mor til geistlig (oppg. 4). Av resten ville ekteparet i oppg. 5 tilhøre proventgruppe 1, mens ekteparet i oppg. 1 faller inn under gruppe 2. De øvrige (oppg. 3, 7, 9, 12, 15) har i det minste vært jordeiere.

Det framgår også at disponering av eiendom i bytte for livrente kan ha vært lukrativt for livrentesøkerne.

Tjenestepensjon (tabell 6)

Som navnet tilsier, gjelder dette materielt underhold som motytelse for utførte tjenester.

Drøfting av tjenestepensjon

I alle de seks oppgavene tilhører pensjonsyterne samfunnets øverste toppsjikt – konge, erkebiskop, biskop, ridder – mens pensjonistene synes å være fortjente tidligere tjenestemenn og håndverkere. I oppg. 3 er det til og med tale om en pensjonert biskop.

Kollektive ordninger

De kollektive ordningene kan karakteriseres som kollektiv forsikring på gjensidighetsbasis.

Gilder

Gilder var i middelalderen religiøse foreninger for legfolk, korporasjoner med formål sosialt samvær (drikkelag) og gjensidig hjelp ved sykdom, nød, ulykker og overgrep.⁷⁸ De synes ikke å ha inneholdt bestemmelser som går direkte på

⁷⁸ Behandlet hos Molland 1982: 222-231. Jf. NGL V: 7-13 der gildeskråene for et olavsgilde i Gulatingslagen og for Olavsgildet på Onarheim er trykt, og Johnsen 1920: 19-31 der de tre bevarte norske gildeskråene er oversatt.

pensjonsordninger, men må heller karakteriseres som gjensidige forsikringsordninger. Gildene var ikke for fattigfolk, men drev også barmhjertighetsarbeid. I gildekråen (reglementet) for gildet på Onarheim av 1394⁷⁹ bestemmes det at om en gildebroder eller -søster blir liggende syk, skal vedkommende i likhet med øverste sjikt av proventklienter hver dag ha 1 kanne (2,7 l) øl, og når gildet er samlet, skal almissefolk hver kveld ha halvparten så mye. Syke og fattige skulle altså ha noe å trøste seg med.

Pensjonskasse for uttjente hirdmenn

Magnus Lagabøtes hirdskrå⁸⁰ fra 1270-tallet, lov og reglement for hirden som korporasjon, inneholder bestemmelser om pensjonering av hirdmenn. I kap. 21⁸¹ er det blant annet en bestemmelse om at en tredjedel av tienden hirdmennene betaler av sin lønn, skal gå til hospitalet i Værne kloster.⁸² Kap. 53⁸³ inneholder en avtale mellom kongen og hirdmannskorporasjonen om at dersom en hirdmann pga. fattigdom eller vanhelse ikke kan hjelpe seg selv i alderdommen, skal kongen og hirdmannens lovfeller hjelpe ham til opphold i kloster. Halve proventet (*prouendo*)⁸⁴ skal bekostes av kongen og andre halvpart av lovfellene, hirdmennene på samme nivå. Til finansiering av dette har alle håndgangne menn sagt ja til at hver som blir utnevnt til hirdmann, skal betale 1 øre sølv (det vil si mynt, tilsvarende 1/3 øre brent)⁸⁵ til provent for hirdmenn og til sjelemesser for sine avdøde feller og seg selv. I tillegg skal de betale 1 øre til sine hirdfellers behov, slik at de som tidligere har betalt når det var nødvendig å hjelpe noen til klosters, vel å forstå som Værne, ikke skal belastes for tungt.⁸⁶

Lignende bestemmelse finner en i Håkon Vs skipan av 17. juni 1308.⁸⁷ Kongen bevilger her 200 mark veid brent sølv i engelske penninger til å opprette og la bygge et hospital ved Mariakirken i Oslo for de hirdmennene og andre kongstjenere sønnafjells som er eller blir vanføre av sykdom eller lider nød [av fattigdom]. De skal ha kost og understøttelse av det kongen ga til dette, og av det hirden skal legge til i framtiden. De som blir riddere, skal legge til 3 mark forn, hver hirdmann og her-

⁷⁹ NGL V: 13 §§ 23 og 24.

⁸⁰ NGL II: 391-450.

⁸¹ NGL II: 409-410. Oversettelse hos Imsen 2000: 97.

⁸² Hospitalet ble opprettet av kong Sverre; jf. Storm 1892: 82-89.

⁸³ NGL II: 448. Oversettelse hos Imsen 2000: 177.

⁸⁴ Meißner 1938: 68 oversetter dette med "der Präbende".

⁸⁵ Se Gullbekk 2003: 178.

⁸⁶ NGL II: 449. Jf. Imsen 2000: 179.

⁸⁷ NGL III: 78-79, nr. 25 eller DN XI 6 (RN III 496); oversettelse i NMD: 254 nr. 53.

bergesvein⁸⁸ 2 mark, men gjester, kjertesveiner og bordsveiner 1 mark og andre det Gud gir dem hug til. Dette kan ansees som syke- og fattigpensjon på kollektivt grunnlag, i likhet med ordningen for Værne hospital.

Hospitaller

Hospitalene – det kan i førreformatorkisk tid ha vært rundt 20 av dem⁸⁹ – var primært forsorgsinstitusjoner. Men det er eksempler på betalt opphold, jf. fundasjonsbrevet av 1276 for Allehelgens- og Katarinakirkens hospitaler i Bergen, der det settes forbud mot å oppta proventfolk i hospitalene,⁹⁰ noe som kan tyde på frykt for et visst press i den retning. Oppg. 34 i tabell 1 gjelder proventkjøp i Hospitalet på Ilevollene – i dette tilfellet trolig for en vanfør kvinne.⁹¹ I fehirden Bjarne Audunssons testament fra 1320⁹² er det en bestemmelse om at hans frende Stein skal ha 2 mark og gratis tilhold i hospitalet ved Lavranskirken i Tønsberg, som Audun selv har opprettet.⁹³

Forpleiningen i hospitalene kan, i det minste i utgangspunktet, ha vært ment ikke å skulle være så verst. I Magnus Lagabøtes nevnte fundasjonsbrev for Allehelgens- og Katarinakirkens hospital i Bergen bestemmes det at hver pensjonær daglig skal ha en halv porsjon mat (“budarvorð”) og 1/4 bolle (0,675 l) mungåt, på fastedager⁹⁴ det doble.

Det ovennevnte hospitalet i Værne kloster må betraktes som et hirdhospital – et pensjoneringssted for uttjente hirdmenn, i likhet med hospitalet Håkon V opprettet (ønsket å opprette)⁹⁵ ved Mariakirken i Oslo.

Et lignende etablissement synes Mariahospitalet på Hovin [Aker 122 A] å ha vært. Det skal ha vært tilknyttet Oslo domkirke (Hallvardskirken) som oppholdssted for uttjente kanniker og prester ved kirken.⁹⁶

⁸⁸ Kongelig oppvarter eller tjener.

⁸⁹ “Hospital, Norge” KLNVI: 687-692; jf. Molland 1982: 126.

⁹⁰ DN II 16.

⁹¹ Drøftet hos Pettersen 1992: 71 oppg. 34; jf. *ibid.*: 162 note 99; jf. Molland 1982: 144 der det hevdes at dette neppe kan betraktes som proventkjøp.

⁹² DN XVI 2.

⁹³ Jf. Molland 1982: 144.

⁹⁴ *Fqstudagr*, kan også bety fredag, jf. Fritzner I: 534.

⁹⁵ Slik hos Molland 1982: 151. Oppfatningen synes ellers å være at det virkelig *ble* opprettet, jf. “Hospital, Norge” KLNVI: 691.

⁹⁶ Faye 1882: 73-75.

Kontrahentenes (partenes) økonomiske fordeler av pensjonsordningene

Det sier seg selv at begge parter må ha sett egenfordeler i pensjonsordningene – i det minste ordningene uten islett av forsorg. I motsatt fall ville ordningene neppe ha vært aktuelle. Den ordningen som er best belyst også ut fra denne synsvinkelen, er proventordningen, som danner hovedgrunnlaget for drøftingen nedenfor, og som de øvrige ordningene ses i forhold til.

Fordeler for pensjonistene

Beregningene ovenfor viser at bruttoavkastningen av jorda institusjonene ble gitt som betaling for underholdet, ikke engang dekket de materielle ytelsene til kjøperne. Til dekning av en årlig utgift på 11 1/2–13 mark forngild for en proventkjøper i toppklasse fikk proventyterne vestafjells og i Trøndelag tilført jordeiendom med en årlig bruttoavkastning på 6–6 2/3 mark forngild. Østafjells synes avkastningen å ha vært drøye 5 mark forngild årlig. Lavere normalpris på kornvarer og storfe østafjells utligner noe av inntektsforskjellen mellom det vesta- og det østafjellske gjennom lavere underholdsutgifter til klientene. Nettoverdien av jorda kjøperne betaler med, er rundt 100 mark forngild – både vestafjells, østafjells og i Trøndelag.

For proventkjøpere i toppklasse betyr dette en forrentning av investert kapital på hele 11 1/2–13 prosent p.a. – ikke ubetydelig mer enn de 5–8 prosent man kunne regne med å få om man satt med jorda selv.⁹⁷ I tillegg slapp man bryet med selv å administrere eiendommen og faren for tap. Proventkjøpere på lavere nivå, *proventu-menn*, som betalte med jord verd 40–66 mark forngild, og som hadde kost og losji verd 5–6 1/2 mark forngild, ville også ha en forrentning av investert kapital på mer enn 10 prosent p.a. For dem som betalte proventet med penger, varer og verdigjenstander, er avkastningen av investeringen lavere. For de to proventklientene i tab. 1 oppg. 26, der kjøpesummen er anslagsvis 180 mark forngild betalt med sølv, mynt og handelsvarer, og samlet årsytelse til de to til sammen er verd minst 10 mark forngild, vil avkastningen være 5 1/2 prosent p.a. eller noe mer. Disse ville følgelig ha kunnet oppnå høyere kapitalavkastning ved investering i jord eller annen fast eiendom. Sett fra proventyters side må denne formen for betaling derfor ha vært mindre attraktiv enn rentebærende, fast eiendom.

⁹⁷ Vestafjells (i Gulatingslagen) kunne 1 månedsmatsbol jord normalt kjøpes for 4–5 mark forngild, altså rentefot på 8 1/3–6 2/3 %, jf. Lunden 1978: 237. I Trøndelag gir normalpris per spanssele på 5 1/3 – 6 mark forngild rentefot 5 5/9–6 %, jf. Pettersen 1992: 169 note 41. Østafjells kan rentefoten ha ligget rundt 5 % - for eksempel i Akershus der 1 øresbol kunne kjøpes for rundt 3 mark forngild, jf. Pettersen 1992: tab. 3.3, 3.4 og 3.7.

Proventkjøperne hadde altså normalt en ikke ubetydelig økonomisk fordel av proventet. Men andre pensjonsordningen kunne i så måte være like gode eller enda gunstigere. Av de proventlignende oppgavene i tab. 2 gir nr. 1 og 2 svært god avkastning med rentefot på hhv. 16-20 og 13-15 prosent p.a.⁹⁸ Også kjøp av livrente kunne være svært gunstig. I tab. 5 nr. 3 får livrentekjøpersken – i tillegg til åndelige tjenester – 33 1/3 prosent høyere inntekt av investert jordeiendom enn om hun hadde beholdt den selv. For tiden før 1350 mangler det oppgaver over kår- og fletførselskontrakter som gjør det mulig å beregne avkastningen av disse investeringstypene.

Det ser ut til at de økonomiske fordelene for proventkjøperne ikke ble mindre etter 1350. Proventytelsene synes holdt på samme nivå som tidligere og var kanskje til og med økende, som i tab. 1 oppg. 41. Verdien av det man betalte for provent, synes derimot å være lavere – i det minste i det første drøye halvsekket etter mandedauen – og betalingen består i større grad enn før av penger og løsøre. Når proventet ble betalt med jord, synes i denne perioden ofte samme nominelle skyldmengde som før 1350 å være godtatt av institusjonene som full betaling, eksempelvis i tab. 1 oppg. 39 og 40, selv om avkastningen var langt lavere enn før – en tredjedel, en fjerdedel, ned til en femtedel av gammel landskyld for jord i normal bruk. Tilsvarende utvikling finner en trolig når det gjelder proventlignende ordninger hos private og kårordningen. Selv de – som det synes – atypiske fletførselsoppgavene i tab. 3 viser at etter 1350 kunne fletførsel for relativt velstående personer, uten behov for å disponere eiendom, ha vært et mulig alternativ til de øvrige pensjonsordningene, slik oppg. 2-6 viser.⁹⁹

Fordeler for pensjonsytende institusjoner

For pensjonsyterne som fikk betalt med jord, må fordelene ha vært på lengre sikt, etter at pensjonisten var død. Og da ingen på forhånd kunne vite hvor lenge en person ville leve, er det riktig som det er blitt uttrykt, at provent – og dermed også lignende kontrakter – var hasardkontrakter, særlig for kjøper, men også for selger som ikke kunne vite hvor stor glede han kom til å få av sin investering.

⁹⁸ Oppg. 1: Underhold av 3 personer til sammen verd 12-15 mark forngild, salgsverdien av gården Humla ca. 75 mark forngild. Oppg. 2: Innbetalt beløp på 60-70 mark forngild minus kontant utbetaling på 20 kyrslag, dvs. 15 mark forngild, gir kjøpesum på 45-55 mark forngild, årsytelse til proventkjøper på anslagsvis 7 mark forngild.

⁹⁹ Regner en årlige underholdsutgifter lik 6 mark forngild for en fletført på dette sosiale nivået, vil avkastningen av investert kapital i oppg. 2 og 3 være ca. 33 %, mens investering i jord neppe ga over 4 % (landskylda snilt regnet til 1/3 av førpests skyld), i oppg. 4 være drøyt 18 %, i oppg. 5 drøyt 13 % og i oppg. 6 15 %.

Som nevnt dekket bruttoavkastningen av jorda som den enkelte betalte for pensjon, ikke engang det daglige underholdet av vedkommende med mat og drikke verken før eller etter manndauen. Svinn og administrasjonsutgifter gjør dette enda mindre gunstig for institusjonene. Men når vedkommende var død, hadde proventinstitusjonene og de øvrige pensjonsyterne gode inntekter av heftelsesfri jord, i prinsippet for all framtid.

Dette i motsetning til jord institusjonene skaffet seg gjennom salg av kirkelige tjenester. Salg av gravferd og gravplass, sjelemesser og årtidhold (med brenning av vokslys, klokkeringing, bespisning av fattige med mer) kan umiddelbart se ut til å ha vært enda gunstigere for institusjonene.¹⁰⁰ Men på lengre sikt måtte de forpliktelsene institusjonene påtok seg i den forbindelse, akkumuleres og etter hvert bli ganske brysomme – dersom man skulle oppfylle dem fullt ut. I de kirkelige institusjonene skulle det holdes rede på et stort antall dager det skulle leses messer på, altså administrasjonsutgifter; videre utgifter til vokslys, bespisning av de fattige og annet, det vil si både material- og personal-utgifter. Dette var forpliktelser som i prinsippet sto ved lag for all framtid og alltid ville være like ressurskrevende.

Som en kunne vente, innebar pensjonsordningene større eller mindre fordeler både for kjøper og selger. Uten gjensidige fordeler, ingen transaksjon. Tapere ble også her proventkjøpernes eventuelle arvinger, som ved de fleste økonomiske transaksjoner der kirken var part.

Det ovennevnte om kontrahentenes fordeler gjelder forholdene på 1200- og første halvdel av 1300-tallet. Etter den store manndauen ble prisen på pensjoner, og særlig på provent, sterkt redusert gjennom nedgang i jordprisene, da det som nevnt ser ut til at pensjoner kunne kjøpes med samme nominelle skyldpart som før manndauen. Avkastningen av jorda, og dermed institusjonenes inntekter, gikk ned i takt med nedgangen i landskylda. Som det vil framgå av tabellene, ble i større grad betaling med mynt og løsøre vanlig, noe som kanskje kunne være ønskelig i en tid da jordeiendom ga redusert avkastning, eller sågar en forutsetning for at man skulle klare å opprettholde levestandarden i institusjonene. På lengre sikt måtte imidlertid en slik politikk være drepende for institusjonenes økonomi.¹⁰¹ Proventytelsene synes nemlig å ha blitt holdt på omtrent samme nivå som før 1350.

¹⁰⁰ Jf. Pettersen 1992: 131, der det gis eksempel fra 1308 (DN III 70) på at kjøp av årtidhold med bespisning av 20 fattige med ett måltid mat og drikke hvert år, sjeletider og sjelemesse, koster institusjonen anslagsvis 16 1/2 % av årlig landskyld den betalte jorda gir, mens underhold av proventklient prosentvis kan koste ti ganger så mye.

¹⁰¹ Jf. Power 1922: 206 note 3, der det opplyses at livslangt provent i engelske nonneklostre betalt med utilstrekkelige beløp i rede penger, ble betraktet som en fare for klostrenes økonomi.

Denne utviklingen kunne til å begynne med være til fordel for pensjonskjøperne, da gjenytelsene langt kom til å overstige avkastningen av innbetalt jord, men derimot etter hvert til økende ugunst for pensjonsyterne. Følgene er at provent og proventlignende ordninger åpenbart blir sjeldnere ut gjennom 1400-tallet, at de var så godt som opphørt ved inngangen av 1500-tallet for så, for proventordningens del, definitivt å opphøre med innføringen av reformasjonen. Slike ordninger er da heller ikke belagt på 1500-tallet.

Klientenes motiver for valg av pensjonsordning

Betalt opphold i hospitaler må nærmest betraktes som forsorg for syke/svake personer fra bemedlede nære slektningers/venners side ovefor personer som ikke var i stand til å ivareta sine egne interesser; kanskje var det også en måte for de pårørende å kvitte seg med et problem på (dagens sykehjemsordning faller en i tanken). Klientene skulle i utgangspunktet være sikret døgnkontinuerlig pass og stell. For hospitalene betydde betalende klienter et økonomisk tilskudd, noe som måtte gå på bekostning av fortrenge syke og fattige.

De kollektive ordningene var en praktisk måte å sikre nødlidende korporasjonsmedlemmer på. Det er fattigdomsforsikring det er tale om. Alternative ordninger ville for den enkelte være en privatsak.

Tjenestepensjon er i de fem oppgavene i tab. 6 gitt av personer i samfunnets aller øverste toppsjikt, det vil si konge (oppg. 3 og 6), erkebiskop (oppg. 4), biskoper (oppg. 1 og 5) og ridder – en av landets rikeste menn (oppg. 2). Tjenestepensjon er i disse tilfellene en gave til fortjente menn fra dem som verdsetter deres tjenester. Pensjonen manifesterer seg på ulike vis: provent (oppg. 1), inntekt av jordegods på livstid (oppg. 2 og 5), inntekt av kongelig sysle på livstid (oppg. 3), rett til å heve en bestemt kirkeskatt på livstid (oppg. 4). Tjenestepensjon er åpenbart forbeholdt dem som var tilknyttet samfunnets toppsjikt som tjenestemenn og ikke noe folk flest kunne regne med eller planlegge for.

Motiver for kår og fletførsel er trolig i ikke ubetydelig grad knyttet til ønske om å ivareta ætteinteresser. For begge ordningene må både ønsket om å ta vare på slekts- og familiemedlemmer og å holde jordeiendom i ætta ha hatt betydning. Fletførsel hadde svært ofte – selv om det knapt nok framgår av tab. 3 ovenfor – et islett av forsorg. Kår derimot må anses for å være en ren pensjonsordning, da hovedmotivet for kår søker var materielt underhold.

Livrente er i 13 av de 15 oppgavene i tab. 5 kombinert med andre ytelser, materielle (oppg. 1, 2, 9(?), 11, 12, 13), immaterielle (oppg. 3, 4, 6, 8, 10, 14) eller en kombinasjon av disse (oppg. 5), mens to av dem (oppg. 7, 9) er en blanding av ut-

betalt kontantbeløp og livrente. Den eneste rene livrentekontrakten synes å være oppg. 7. Motivet for å legge inn klausul om livrente i forbindelse med proventkjøp og gaver kan neppe ha vært annet enn å sikre seg større eller mindre disponible kontantbeløp, altså rent økonomiske motiver eller – ved gaver – en smart måte å kamuflere slike motiver på.

Når det gjelder provent, er det ovenfor vist at bruttoavkastningen av den jorda institusjonene fikk som betaling for proventet, ikke engang dekket det materielle underholdet av proventkjøperen. De som kjøpte provent, fikk derved høyere levestandard enn de ville ha hatt om de hadde beholdt jorda og levd på avkastningen av den. Den prosentvise årlige avkastningen synes i de gunstigste tilfellene å ha blitt noe nær fordoblet gjennom proventkjøpet. Men: Som også vist ovenfor, kunne noen av de alternative pensjonsordninger gi enda høyere avkastning enn dette i de tilfellene det kan kontrolleres. Avkastningsaspektet kan derfor ikke *alene* ha vært avgjørende for at man valgte provent.

Ett moment kan være at institusjonene ga høye og mer stabile ytelser enn privatpersoner kunne, selv om det kunne knipe med dette også i institusjonene. Herborg Berdorsdatter, som kjøpte seg inn hos kannikene i Nidaros i 1325 (tab. 1 oppg. 19), klager i vårknipa i 1338¹⁰² over forpleiningen. Kannikene synes å være oppriktig lei av henne og byr henne blant annet det vilkåret at hun kan ta jorda si og dra hjem – mot å betale tilbake det oppholdet har kostet.

Det religiøse aspektet kan ha vært viktig for dem som var opptatt av gudsdyrkelsen ved institusjonene. For dem som la vekt på dette, må klostrene med sin høye kultiske aktivitet, ha vært et naturlig valg. Og en av grunnene til at kannik-kommunen i Nidaros var populært blant personer fra toppsjiktet i samfunnet, kan være nærheten til Olavskirken og mulighet for å delta i den kultiske virksomheten der, og derigjennom større sjanse for sjelefrelse. Proventkjøperne inngikk ikke sjelden avtale om begravelse med gravsted, messehold eller årtidhold. Mulighetene for opptak i brødre- eller søsterlag, og derigjennom delaktighet i institusjonenes gode gjerninger, kan ha lokket noen. Nonneklostrene synes å ha virket lokkende på eldre kvinner fra de høyeste samfunnslagene, jf. tab. 1 oppg. 15, 38, (Nonneseter i Oslo), 36, 39 (Gimsøy), noe som kan vise et visst fromhetsaspekt når disse mot slutten av livet søkte opphold og underhold i institusjon. Mulighetene for medisinsk hjelp og pleie ved sykdom har også spilt inn, slik som i tab. 1 oppg. 50.

Samvær med lærde menn kan ha virket tiltrekkende på noen. Og for dem som la mer vekt på materielle, prestisjemessige og sosiale aspekter ved tilværelsen, for eksempel fest og skøy, må bispegårdene og kommunene ha vært å foretrekke, selv om vi har kilder som tyder på at det mot slutten av middelalderen kunne gå heftig nok

¹⁰² DN IV 234.

for seg også i klostrene.¹⁰³ Biskopene og kannikene utgjorde toppen av det geistlige aristokratiet, både når det gjaldt økonomi og status. Hos disse ville proventklientene utvilsomt få møte interessante personer i festlig samvær, jf. pitenzmåltidene med servering av 10-11 halvliter sterkt øl. I tab. 1 oppg. 13, proventbrev fra 1307, presiseres det at ridderen Eindride på storgården Gjörv på Inderøya,¹⁰⁴ som proventmann hos kannikene i Nidaros selv skal bekoste sin deltakelse i eventuelle *drikkelag*. Drikkelag må altså ha vært en del av det sosiale livet i denne institusjonen. At nettopp dette ble presisert i kontrakten, eneste kjente proventkontrakt med slik klausul, skyldes kanskje at den samme Eindride kan ha hatt et visst rykte som svirebror. I den forbindelse bør kunne nevnes at løven i Eindrides våpensl skal holde en pokal, et drikkebeger, i høyre forlabb.¹⁰⁵

Sikkerhet for at forpliktelsene ble overholdt kan for noen ha vært viktig når man valgte å kjøpe underhold i institusjon framfor å gi seg inn hos private. I tab. 2 oppg. 5, opplyses det at Åsta, som etter oppfordring fra sognepresten på Vang i Hedmark hadde flettført seg til ham med betydelig eiendom, nå gikk og tigde: fra prestens bord til drengbordet, til ildhuset til tiggerstien.

Motivene for å søke proventlignende ordninger hos privatpersoner kan neppe ha avveket særlig fra proventmotivene med unntak for kultisk/religiøs virksomhet. Geografiske hensyn kan i disse tilfellene ha spilt inn. Man kan ha vegret seg for å forlate hjemsted og familie og søke tilværelsen blant fremmede.

For proventytende institusjoner og andre pensjonsyttere tør godservervelse ha vært hovedmotivet for å inngå pensjonsavtaler, og man kunne skaffe seg betydelig jordeiendom gjennom slike avtaler. Absalon Taranger har på grunnlag av *Munkelivs brevbok* regnet ut at klostrets godservervelse gjennom salg av provent i tidsrommet 1223-1349 var på 157 1/2 månedsmatsbol av en samlet registrert godsmasse på 635 1/2 månedsmatsbol, det vil si 25 prosent av det hele.¹⁰⁶ Godservervelsen i denne perioden er av Halvard Bjørkvik beregnet til å være noe lavere – 593 månedsmatsbol.¹⁰⁷ Min egen gjennomgåelse av jordeboka gir som resultat at salg av provent i dette tidsrommet står for 141 månedsmatsbol av en brutto tilgang på i alt 553 – det vil si 25 1/2 prosent. De bevarte oppgavene fra Nidaros i tab. 1 viser at kannikene i tidsrommet 1303-1344 gjennom salg av provent økte sin godsmasse med 143 1/2 spansleie, noe som til og med overgår Munkeliv.¹⁰⁸

¹⁰³ Om dette i Kolsrud 1958: 329-331.

¹⁰⁴ Inderøy 203 NT.

¹⁰⁵ *Norske sigiller I*: 4 nr. 42.

¹⁰⁶ Tarangers tall er gjengitt av Helland-Hansen i "Provent II" KLN XIII: 515.

¹⁰⁷ Heimen 1967: 64. Bjørkvik deler ikke opp i forskjellige ervervs måter.

¹⁰⁸ Pettersen 1992: 130.

Oppsummering

Det framgår av drøftingene ovenfor at beregningene i noen grad bygger på mer eller mindre usikre forutsetninger. Dette er langt fra uvanlig om en vil undersøke økonomiske så vel som andre forhold i Norge i middelalderen. Svært ofte må en nøye seg med større eller mindre grad av sannsynliggjøring, eller med å påpeke muligheter. Med disse forbeholdene, og med de forbeholdene som er tatt i forbindelse med den generelle drøftingen, oppsummeres her undersøkelsen av pensjonsordningene. I grove trekk bør resultatene som er oppnådd avspeile virkeligheten. Kildegrunnlaget for slutningene er det stort sett redegjort for, slik at bruken av dem kan kontrolleres. For en del store og mer kompliserte beregninger er det vist til Pettersen 1992, der disse kan kontrolleres. Proventordningen er i vår sammenheng den best dokumenterte pensjonsordningen og danner hovedgrunnlaget for oppsummeringen; de øvrige sammenlignbare ordningene (proventlignende ordninger, kår og fletførsel) speiles i forhold til provent.

Resultater

De som kjøpte eller ble skaffet provent, tilhørte samfunnslagene fra og med øverste sjikt av jordeiende bønder ("bondegodseiere") til den høyeste rangklassen innen aristokratiet (ridderne), med innslag fra høyere lag av bybefolkningen og høyere geistlighet. Det er klar sammenheng mellom sosial status og status som proventklient. Toppklientene er overveiende aristokrater. De fleste som dro nytte av de øvrige pensjonsordningene, må også ha vært velstående, med unntak av de fattigste fletføringene, og alle hadde egen eiendom eller nøt i denne forbindelsen godt av andres.

Ut fra kjøpesum og gjenytelser kan proventkjøperne før 1350 deles inn i minst to etter måten homogene grupper. For det første er det et toppsjikt som betalte fra rundt 100 mark forngild og oppover, det meste i form av jord. Disse har status og forpleining på linje med toppsjiktet av de regulære institusjonstilhørigene. For det andre er det en gruppe som betaler omlag halvparten av hva toppklientene gjør, både med hensyn til kjøpesum og jordmengde. Disse mottar lavere ytelser enn toppklientene, og kostbare tilleggssytelser som pitenzmåltider. Personlig tjener er ikke belagt for denne gruppens vedkommende. Proventpris og proventytelser har klar sammenheng. For det tredje *kan* et laveste sjikt proventfolk være belagt for Munkelivs vedkommende.

De to oppgavene fra før 1350 over dem som inngikk proventlignende avtale med privatpersoner, antyder at de i prinsippet ikke skiller seg vesentlig fra proventsøkerne. De burde greit ha kunnet skaffe seg provent på normalnivået, velstående som de må ha vært. Kårsøkerne synes å plasserer seg som et velstående toppsjikt i bon-

desamfunnet, mens oppgavene over fletførsel neppe er representative for ordningen i sin alminnelighet. De som søker disse ordningene, lar seg ikke gruppere på samme måte som proventkjøperne; det er tale større individuelle forskjeller.

Etter 1350 er kildene færre, men proventfolk med de samme høye ytelsene som toppklientene hadde før 1350, er belagt. Noen egentlig gruppering av proventkjøperne på samme måte som før 1350 lar seg ikke lenger registrere; gjenytelsene virker mer individuelt tilpasset kjøperne avhengig av betalingen, og de individuelle forskjellene synes større enn tidligere. Verdien av betalingen for proventet er noe nær systematisk lavere enn før 1350, og andelen jord som betalingsmiddel – både nominell og framfor alt reell skyldmengde – er gjennomgående betydelig lavere enn tidligere. Et eksempel på svært høy kjøpesum i form av byeendom og løsøre er imidlertid også registrert. Samme forhold synes å gjelde for de alternative ordningene.

Beregningene viser at absolutt minimumsverdi av matvareytelsene til proventfolk i toppklasse er 3 mark forngild i året, og det er sannsynliggjort at 4 mark forngild per år også er lavt regnet. Det er videre sannsynliggjort at regulære drikkeytelser (måldrikke øl) til en klient i denne gruppen må ha kostet institusjonene 4 mark forngild eller mer hvert år – uavhengig av klientens kjønn. Det er også vist at ølytelsen utgjør rundt 40 prosent av den samlede årlige proventytelsen til klient i toppsjiktet.

Verdien av regulære proventytelser til denne gruppen er, med et mindre tillegg for husvære med mer, samlet beregnet til 8-9 mark forngild per hode – meget forsiktig regnet. Til sammenligning er underholdsutgiftene til vikarprest og til kår søker, som tidligere vist, 6 mark forngild. Det lavere sjiktet av proventfolk kan ha kostet institusjonene anslagsvis 5-6 1/2 mark forngild årlig, heller ikke dette høyt regnet, og følgelig på nivå med ytelsene kjøperne av alternative ordninger fikk.

Av ekstraytelse til proventklientene i toppklasse har trolig 2 boller/kanner (5,4 l) sterkt importert øl (bjør) per person ved pitenzmåltidene vært det normale. Utgifter til disse måltidene lar seg ikke beregne da antall måltider av denne typen ikke er oppgitt og vel kunne variere fra institusjon til institusjon. For en personlig tjener er det vanskelig å forestille seg lavere underholdsutgifter enn 3 mark forngild per år. Dette betyr at proventytende institusjoners samlede årlige utgifter til proventkjøper i toppklasse må ha vært 8 1/2–10 mark forngild, med tillegg for personlig tjener 11 1/2–13 mark forngild, med de høyeste tallene som de mest realistiske.

Et interessant resultat av undersøkelsen er det overraskende store samsvaret mellom de ulike proventytende institusjonene både når det gjelder kjøpesum og proventytelser for de to klientgruppene, noe som gir inntrykk av et nærmest felles proventmarked i landet.

Iøynefallende ulikheter mellom institusjonene finner en med hensyn til personlige tjenere, som alle er å finne i kannikkommuner og bispegårder – ikke i klostre.

Videre er spesifikt kirkelige ytelser, også immaterielle, ikke belagt når det gjelder bispegårdene. De fleste institusjonene tok inn proventfolk med ulik økonomisk og sosial status. Men hos kannikene i Nidaros er proventklienter utelukkende fra den høyeste statusgruppen belagt. I den andre institusjonen med et betydelig antall bevarte proventoppgaver, Munkeliv kloster i Bergen, er toppklientene i klart mindretall; normalklientellet (*proventumenn*) dominerer her. Det synes klart at bispegårder og kannikkommuner hadde høyest prestisje av de proventytende institusjonene. Det virker som om de som la størst vekt på det materielle, det kulturelle og prestisjeaspekter, og som hadde råd til det, helst har søkt seg hit. Immaterielle aspekter kan ha spilt større rolle for dem som søkte klostrene, mens andre hensyn har spilt inn for dem som valgte pensjonsordninger utenfor kirkelige institusjoner.

I tillegg til selvoppfattede fordeler av immateriell art hadde altså proventkjøperne en klar økonomisk fordel av proventordningen i form av høyere materielle ytelser enn de kunne ha skaffet seg ved selv å bruke kjøpesummen som rentebærende investering eller selv administrere jorda man betalte for proventet. Tallene viser at netto avkastning av proventkjøp før 1350 kan ha vært 11 1/2–13 prosent p.a. mot 5-7 prosent ved investering i eller bortbygging av jordegods. Men andre pensjonsordninger var like gode eller enda gunstigere i så måte, med årlig forrentning på opp mot 20 prosent – eller høyere. Den økonomiske fordelene synes ikke å være blitt mindre etter 1350. De som tapte på dette, var proventkjøpernes eventuelle arvinger.

Av dette følger naturlig at pensjonsytternes direkte fordel av proventordningen var på lengre sikt – i form av framtidig avkastning. På lang sikt kan denne ordningen ha vært vel så fordelaktig for proventytterne som de fleste andre inntektsgivende transaksjonene de deltok i, med unntak av rene, heftelsesfrie gaver. Samme slutning kan en trekke for andre underholdsyters del.

Ytternes fordel av ordningen endret seg til det verre etter utbruddet av mandedauen, med høyere underholdsutgifter, i det minste til proventfolkene, kombinert med lavere betaling. Uheldigst må det ha vært at andelen rentebærende jord som betaling falt sterkt, med nedgang i faste, påregnelige inntekter som følge. For kårterne kunne vel situasjonen fortone seg annerledes i det at man selv sto for gårdsdriften og høstet direkte utbytte av produksjonen på gården.

Teknikken som er benyttet for å komme fram til disse resultatene – bruk av hele prismaterialet som er bevart i norske middelalderkilder – vil selvsagt kunne benyttes i andre sammenhenger for å etablere realistiske pris- eller verdioverslag der slikt ikke er direkte oppgitt, for eksempel når det gjelder testamenter, inventarier, kontrakter av ymse slag, og andre opplysninger av eiendom og gjenstander uten direkte verdioppgaver. Slike resultater vil i sin tur kunne benyttes til å kaste lys over andre spørsmål.

Tabeller

Tabell 1. Proventoppgaver ca. 1280-1536

Oppg. nr.	Datering av transaksjonen	Kilde og RN nr.	Proventyter	Kildetype
1	før 1288	DN XII 10 (RN II 480)	Lyse kloster	Makeskiftebrev
2	1293 febr 2/mars 5	DN XII 15 (RN II 718)	Munkeliv kloster	Proventbrev
3	1296	Ak.reg. 1489 (RN II 849)	Hovedøya kloster	Proventbrev?
4	1298 juli 9	DN II 44 (RN II 935)	Oslo bispegård	Proventbrev
5	senest 1299	DN XII 42 [av 1306 juli 21] (RN III 350)	Munkeliv kloster	Domsbrev
6	o. 1300	DN XII 27 (RN II 1073)	Munkeliv kloster	Proventbrev
7	1301	Ak.reg. 2066 (RN III 36)	Nonneseter kloster i Oslo	Proventbrev?
8	senest 1302	DN II 66 [av 1302 nov. 23] (RN III 62)	Olavsklostret i Oslo	Salgsbrev
9	1302 mai 20	DN XII 30 (RN III 46)	Munkeliv kloster	Proventbrev
10	1303 aug. 18	DN II 68 (RN III 108)	Kannikene i Nidaros	Proventbrev
11	[1299-1305 før mai 15]	DN XII 26 (RN III 243)	Munkeliv kloster	Proventbrev
12	1306 april 10	DN II 82 (RN III 327)	Bergen bispegård	Proventbrev
13	1307 nov. 27	DN II 89 (RN III 433)	Kannikene i Nidaros	Proventbrev
14	1310 april 14-okt. 13	DN III 88 (RN III 681)	Kannikene i Nidaros	Proventbrev
15	tidlig 1300-tall	Ak.reg. 2256	Nonneseter kloster i Oslo	Proventbrev?
16	1313 jan. 8	DN II 115 (RN III 810)	Stavanger bispegård	Proventbrev
17	1317 april 23	DN IV 119 (RN III 1017)	Stavanger bispegård	Vitnebrev om testament
18	1324 april 6	DN III 137 (RN IV 280)	Kannikene i Nidaros	Vitnebrev om provent
19	1325 febr. 19	DN IV 165 (RN IV 328)	Kannikene i Nidaros	Vitnebrev om provent
20	1325 juli 19	DN IV 167 (RN IV 356)	Stavanger bispegård	Proventbrev
21	1327 mars 2	DN II 161 (RN IV 490)	Kannikene i Nidaros	Vitnebrev om provent

Oppg. nr.	Datering av transaksjonen	Kilde og RN nr.	Proventtyter	Kildetype
22	1328 nov. 20	DN III 149 (RN IV 629)	Kannikene ved Mariakirken i Oslo	Vitnebrev om provent
23	1328 des. 21	DN XII 72 (RN IV 635)	Munkeliv kloster	Vitnebrev om provent
24	1330 april 14	DN XII 76 (RN IV 734)	Munkeliv kloster	Vitnebrev om provent
25	1333 (1328?) juli 20	DN XII 82 (RN IV 977)	Munkeliv kloster	Proventbrev
26	1340 april 11	DN VI 159 (RN V 306)	Bergen bispegård	Proventbrev
27	1341 mars 12	DN XII 93 (RN V 431)	Munkeliv kloster	Proventbrev
28	[1341] juli 7	DN X 46 (RN V 467)	Bergen bispegård	Kvittering
29	[1341]	DN VI 163, jf. 164 (RN V 519)	Kannikene ved Mariakirken i Oslo	Vitnebrev om provent og gravferd
30	1342 mai 30	DN IV 263 (RN V 558)	Kannikene i Stavanger	Proventbrev
31	1343 febr. 7	DN II 255 (RN V 605)	Reins kloster	Testament
32	1344 mai 8	DN II 263 (RN V 704)	Kannikene i Nidaros	Vitnebrev om provent
33	1346 sept. 23	DN IV 308 (RN V 877)	Kannikene i Stavanger	Vitnebrev om provent
34	1349 sept. 23	DN V 212 (RN V 1200)	Hospitalet på Ilevollene	Testament
35	1349 sept 26	DN XII 101 (RN V 1201)	Munkeliv kloster	Testament
36	før (?) 1350	EJ s. 34	Gimsøy kloster	Proventbrev (?)
37	1370 febr. 9	DN IV 494 (RN VII 16)	Stavanger bispegård	Vidisse av proventbrev
38	1375-1376	Ak.reg. 2147, jf. EJ s. 300 (RN VII 593)	Nonneseter kloster i Oslo	Proventbrev (?)
39	1371-1381	DN IV 615 [av 1392 nov. 19] (RN VIII 181)	Gimsøy kloster	Proventbrev (?)
40	1383 juli 16	DN II 482 (RN VII 1099)	Kannikene ved Hallvardskirken i Oslo	Vitnebrev om bl.a. provent
41	1385 mai 20	DN XII 115 (RN VII 1229)	Munkeliv kloster	Vitnebrev om proventkjøp
42	1405 juni 16	DN I 600	Olavsklostret i Tønsberg	Stadfestingsbrev
43	1415 nov. 2	DN XII 158	Munkeliv kloster	Vitnebrev om proventkjøp
44	1418 aug. 19	DN XII 164, jf. XII 163 og 176	Munkeliv kloster	Brødrelagsbrev med

Oppg. nr.	Datering av transaksjonen	Kilde og RN nr.	Proventtyter	Kildetype
45	1418-1419	Ak.reg.2353, jf. 2343, 2358	Olavsklostret i Tønsberg	underholdsyttelser Proventbrev (?)
46	1427	Ak.reg. 1448	Hovedøya kloster	Proventbrev (?)
47	1432 jan. 2	DN V 609	Kannikene i Nidaros	Proventbrev
48	1436 mars 7	DN VI 462	Kannikene ved Mariakirken i Oslo	Bla. proventopsjon
49	1450	Ak.reg. 1665	Nonneseter kloster i Oslo	Proventbrev (?)
50	1455 nov. 25	DN V 794	Olavsklostret i Oslo	Proventbrev
51	1473	Ak.reg 1954	Nonneseter kloster i Oslo	Vitnebrev om fletførsel/provent (?)

Kilde til tabell 1, Pettersen 1992: 60-76.

Kommentarer til de enkelte oppgavene:

Oppg. 1: Makeskifte av en gårdpart på 1 mannsverk¹⁰⁹ betalt for ridderen Jon Finns-sons provent i Lyse kloster. Med normal jordpris på 4-5 mark forngild per månedsmatsbol¹¹⁰ er jorda verd anslagsvis 40-50 mark forngild.

Oppg. 2: Ekteparet Odd Jørundsson og “husprøya¹¹¹ hans” kjøper provent i Munke-liv kloster i Bergen, med brødreleg¹¹² og bønnehold, for i alt 20 1/2 månedsmatsbol i Seltum [Lærdal 2 SF], Ljøsne [Lærdal 10], Krangøy [Lærdal, forsv.] og Øye [Lærdal 28], pluss 10 mark brent. Med normal jordpris på 4-5 mark forngild per månedsmatsbol¹¹³ er verdien av jorda anslagsvis 82-102 1/2 mark forngild og samlet betaling anslagsvis 112-132 1/2 mark forngild. Når ekteparet går i provent, skal det selv ha landskylda av 15 månedsmatsbol.

¹⁰⁹ Dss. 10 månedsmatsbol. Framgår av DN XII 9.

¹¹⁰ Lunden 1978: 160 og 201. Jf. Pettersen 1992: 157 note 12.

¹¹¹ Betegnelsen *husprøy* kan i dette tilfellet ikke tas til inntekt for at Odd er væpner. I senmiddelalderen var *hustru* vanlig betegnelse på kvinne gift med væpner, jf. “Herretittel” KLNLM VI: 509, men da plassert umiddelbart foran døpenavnet. I andre posisjoner skal titulaturen ha blitt brukt uavhengig av rang. Plassert rett etter døpenavnet kunne *húsfrú* og *húspræya* bli brukt som titulatur for kvinner som var selvstendig overhode for husstand, jf. “Titulaturer, Norge” KLNLM XVIII: 398-399.

¹¹² Delaktighet i virkningene av klosterbrødrenes bønner og gode gjerninger. Jf. “Brödraskap” KLNLM II sp. 303-306.

¹¹³ Lunden 1978: 166-167 og 202; jf. Pettersen 1992: 157 note 15.

Oppg. 3: Ragnhild, mor til prioren i Hovedøya kloster, har gitt seg inn i klostret med alt hun eier, noe som kan minne om flettførsel (jf. tab. 3). Som priors mor har hun i det minste tilknytning til geistlig aristokrati.

Oppg. 4: Da Rangdid “huspræyia” Knutsdatter ble opptatt som søster i Oslo bispegård, dvs. kjøpte provent der,¹¹⁴ betalte hun i alt 8 hefseldebol¹¹⁵ i Alm [Brandbu 54 O], Kvalby [S. Land 64 O], Kjølén [Åsnes 94-97 He] og Haga [Fet 30 O].¹¹⁶ Med normal jordpris på Hadeland og Land på 2 1/2 og på Romerike 3 mark forngild per øresbol¹¹⁷ er samlet verdi anslagsvis 120 mark forngild. For dette skal hun ha opphold i Oslo bispegård for seg og en personlig tjener, med mat og øl og trolig deltakelse i pitenzmåltider,¹¹⁸ og da servert 2 kanner¹¹⁹ bjør.¹²⁰ Rangdid Knutsdatter er i Pettersen 1992 ikke identifisert, men det konstateres der at hun må ha hatt høy sosial status. Senere undersøkelser har vist at det høyst sannsynlig, grensende til visshet, er tale om en tidligere ukjent datter av Knut Håkonsson jarl og Ingerid Skuledatter, altså sønnedatter av Håkon Galen og datterdatter av Skule Bårdsson.¹²¹

Oppg. 5: Datering etter abbed Eiriks tjenestetid.¹²² Proventkona Tora ga Munkeliv kloster gården Håbrekke [Strandebarm 55 Ho], trolig på 6 månedsmatsbol,¹²³ for at klostret skal holde hennes blinde søster, Sigrid, med klær livet ut. Vi vet ikke om også Sigrid var proventkone, men urimelig virker det ikke. Med normal jordpris 4-5 mark forngild per månedsmatsbol¹²⁴ er jorda verd anslagsvis 24-30 mark forngild.

Oppg. 6: Gyrid Brattsdatter gir Munkeliv 19 månedsmatsbol i Vik [Vikøy 42-43 Ho], som ut fra normal jordpris på 5–5 1/2 mark forngild per månedsmatsbol¹²⁵ er verd

¹¹⁴ Fritzner III: 636 oppgir dette som eksempel på at ”systir” kan brukes synonymt med ”próvendukona”. Søster- eller broderskap knyttet til bispegård er heller ikke ellers kjent.

¹¹⁵ 2 1/4 laup. Hvordan dette tallet er framkommet se Pettersen 1992: 158 note 20 og 24.

¹¹⁶ Gården er i Pettersen 1992 feilaktig, men under tvil, og i samsvar med RN II 935, identifisert som Haga [Ullensaker 5]. Av EJ: 203 framgår det imidlertid at gården det gjelder, er den ovennevnte.

¹¹⁷ Se Pettersen 1992: hhv. 48 tabell 3.8, 49 tabell 3.9 og 42-43 tabell 3.7.

¹¹⁸ Servering på en avdøds årtidedag, årsdagen for vedkommendes død da det hvert år ble lest sjelemesse for ham. “Årtidhold” KLNMM XX: 453; Jf. Pettersen 1992: 158 note 23.

¹¹⁹ 2,7 liter; jf. Pettersen 1992: 116.

¹²⁰ Gno. *bjórr*, dvs. sterkt, importert øl. Jf. Pettersen 1992: 158 note 22.

¹²¹ Pettersen 2003: 311-312.

¹²² Jf. Lange 1856: 265-266.

¹²³ Synes å framgå av DN XII 190.

¹²⁴ Lunden 1978: 160 og 201.

¹²⁵ Lunden 1978: 157 og 201. Jf. Pettersen 1992: 158 note 33.

anslagsvis 95-105 mark forngild, mot provent og sjelehjelp,¹²⁶ med ytelsene 1 bolle¹²⁷ mungåt (tynt hverdagsøl) daglig og hvert år 1 1/2 skippund mel, 3 lauper smør og 1 nautfall slakt; dertil gravplass i kirken.

Oppg. 7: NN har gitt seg inn i Nonneseter i Oslo med i alt 10 øresbol i By [Nes 40-41 He], Grefsum [Nes 46 He] og 5(?) øresbol i Linderen [Aker 55 A], og kanskje enda mer [“& c.”]. Med normal jordpris per øresbol på 3 mark forngild i Hedmark¹²⁸ og 3-4 mark i Oslo-området¹²⁹ er samlet verdi trolig på mer enn 50 mark forngild.

Oppg. 8: Ingebjørg Gunnarsdatter har gitt Olavsklostret i Oslo 14 øresbol i Klemetsrud [Røyken 29-30 B], senere solgt for 42 mark forngild, mot bønnehold¹³⁰ og provent.

Oppg. 9: Bård Kåresson har for provent betalt Munkeliv 9 månedsmatsbol i Bru-land [Innvik 80 SF], verd 45 mark forngild,¹³¹ samt sin stue. Samlet verdi er trolig minst 50 mark forngild.

Oppg. 10: Gyrid Andresdatter, “husprøya” i Åkvik [Halsa 13 MR], hun *kan* ha hatt fruetittel og er muligens søster av en ridder,¹³² betaler kannikkommunet i Nidaros til sammen 27 spansleier i Torjul [Tingvoll 40 MR], “Drifasætre” [Halse, forsv. MR] og Gaupset [Øra 40 MR], til en samlet verdi på anslagsvis 96-108 mark forngild.¹³³ Hun skal ha sovestue eller loft og tjenestekvinne hun selv skal holde med kost, men med tilskudd fra proventyter på 1 spann byggmel og 2 pund (2/3 laup) smør årlig. Hennes testament¹³⁴ viser at hun etter å ha betalt proventet fremdeles har betydelig eiendom.

¹²⁶ Hjelp til en avdøds sjel gjennom andres forbønn eller gode gjerninger. “Själagagn, Norge” KLN M XV: 320.

¹²⁷ 2,7 liter; jf. Pettersen 1992: 116.

¹²⁸ Pettersen 1992: 51 tabell 3.11. Jordpris er belagt først fra 1324 av, i DN IV164.

¹²⁹ DN I 124, 190, II 153; jf. Pettersen 1992: 28 tabell 3.3.

¹³⁰ Brukes stundom synonymt med *årtidhold*, sjelemesse på en avdøds dødsdag, men kan også representere en billigere variant av dette. “Årtidhold” KLN M XX: 455.

¹³¹ Framgår av DN XII 28, der verdien per månedsmatsbol er oppgitt til 5 mark forngild.

¹³² Munch mener hun kan være søster av herr Peter Andresson Plytt; jf. Munch 1862: 403. I AB: 118 opplyses det at “af Holtom (Holten [Øra 17 MR]) spanz.l. er fru Gyrid gaf” – dvs. i samme området som jorda hun kjøper provent for ligger.

¹³³ Eneste prisoppgave fra Møre og Romsdal (DN II 267) oppgir verdien per spansleie til hele 8 mark forngild, noe som trolig skyldes verdifulle oppgitte tilliggenger. Normalpris er neppe over 6 mark forngild og neppe under 5 1/3 mark. Drøfting av dette hos Pettersen 1992: 159 note 41.

¹³⁴ DN II 70.

Oppg. 11: Utyrms kone, Bergljot, gir Munkeliv 6 månedsmatsbol i Hovland [Os 33 Ho], som med normal jordpris på 4-5 mark forngild per månedsmatsbol¹³⁵ er verd anslagsvis 14-30 mark forngild, for sin brordatters provent. Dette innebærer husrom, mat ved håndverkernes bord og halvparten av disses måldrikke.¹³⁶ Hun skal dessuten gjøre nytte for seg som best hun kan.

Oppg. 12: Fru¹³⁷ Katarina Ivarsdatter kjøper provent i Bergen bispegård for 20 månedsmatsbol i Nesheim [Granvin 107 Ho] à 14 øre brent, altså verd 105 mark forngild. Hun skal ha forpleining slik biskopen finner passende, og dertil landskylda av 10 månedsmatsbol i fem år. Ved fravær lenger enn ett år skal hun ha proviant etter gammel sedvane.

Oppg. 13: Ridderen Eindride på Gjorv [Inderøy 203 NT] betaler kannikene i Nidaros 7 markebol (à 3 spansleier) i Lein [Verdal 38 NT]. Jordpris på 5 1/3-6 mark forngild per spansleie¹³⁸ gir jordverdien 112-126 mark forngild. I tillegg betaler han 12 øre brent (4 1/2 m.fg.), 1 hest (verd anslagsvis 3-4 m.fg.),¹³⁹ 1 utsmykket bolle, og bu og loftstue med svalgang. Samlet verdi anslagsvis 130-145 mark forngild. Han skal ha personlig tjener bekostet av institusjonen, men selv betale sin gravferd og eventuelle deltakelse i drikkelag ("gilldi sitia").

Oppg. 14: Sira Sigurd, prest på Grjótar [= Meldal prestegård Meldal 76 ST], betaler kannikene i Nidaros for provent i alt 21 spansleier i Ry [Meldal 6] og Sætra [Oppdal 77-78 ST], 12-øres sølvkar, 1-øres sølvskei, samt senge-, toalett- og kjøkkenutstyr. Med jordpris på minst 5 1/3 mark forngild per spansleie,¹⁴⁰ sølvgjenstander verd i alt minst 5 m.fg.¹⁴¹ og verdien av utstyret anslagsvis 10-14 m.fg.¹⁴² vil samlet verdi være anslagsvis 127-131 mark forngild.

¹³⁵ Lunden 1978: 160 og 201. Jf. Pettersen 1992: 157 note 12.

¹³⁶ En persons fast tilmålte drikkevarer – i praksis øl – per måltid. Jf. "Drikkeseder" KLN III: 324.

¹³⁷ Fruetittel viser ekteskap med ridder.

¹³⁸ Bygger på DN II 46, III 105, V 77 og 191. For nærmere drøfting se Pettersen 1992: 55 tabell 3.13.

¹³⁹ Hestepriis fra Trøndelag er ikke bevart. Verdien er satt ut fra hestepriis ellers i landet. Jf. Pettersen 1992: 152 tabell 3.16.

¹⁴⁰ Jf oppg. 13.

¹⁴¹ Det forutsettes at sølvgjenstandene er av brent ("rent") sølv.

¹⁴² Om utstyret (pallklede, palldyne, duk, handklede, mundlaug, pott og kjele) og verdien av det se drøfting hos Pettersen 1992: 159 note 55.

Oppg. 15: Fru Jartrud Pålsdatter gir seg inn¹⁴³ i Nonneseter i Oslo med uspesifisert gods.

Oppg. 16: Gunnvor Olavsdatter¹⁴⁴ betaler Stavanger bispegård 8 stinne lauper¹⁴⁵ smørs og 5 skippund korns skyld i Dolva [Nedstrand 56 R], det vil si tilsvarende 20 2/3 månedsmatsbol, med verdi anslagsvis rundt 124 mark forngild, på grunnlag av jordpris på anslagsvis 6 mark forngild per månedsmatsbol.¹⁴⁶ Hun skal ha stue og underbu i bispegården, kost tilsvarende den de som sitter vis-à-vis biskopen får, blant annet 1 bolle mungåt hver dag i måldrikke, i julefasten 1/2 bolle mungåt daglig i måldrikke og pitenz som nevnt ovenfor (oppg. nr. 4). På 27 festdager skal hun få ha med seg tjenestekone, som skal ha tilhold på tjenerpallen.

Oppg. 17: Kolbein Hallsteinsson smed¹⁴⁷ testamenterer Stavanger domkirke 2 1/2 månedsmatsbol i Aksnes [Vikøy 3-4 Ho] mot sjelehjelp, syndsforlatelse og bønnehold. Takket være utført arbeid for bispesetet får han plass (provent) på kjertesveinpallen i bispegården livet ut.

Oppg. 18: Baugeid Steinarsdatter¹⁴⁸ betaler kannikene i Nidaros i alt 22 månedsmatsleier i Kvistad [Hjørundfjord 36 MR], Bjørdal [Sunnylven 8-9 MR], Ullaland [Volda 40 MR] og Klepp [Volda 17], verd anslagsvis ca. 110 mark forngild,¹⁴⁹ der til et 1-merkens (214,32 g) sølvkar, verd 3 mark forngild dersom det er av rent sølv. Hun skal ha kost som kannikene får, standsmessig gravferd og gravplass, og hennes tjenestekvinne skal ha plass og kost ved sveinebordet¹⁵⁰ så lenge Baugeid lever.

Oppg. 19: “Husprœya”¹⁵¹ Herborg Berdorsdatter betaler kannikene i Nidaros i alt 23 månedsmatsleier i Leira [Hjørundfjord 22 MR], Brøvoll [Sykkylven 28 MR] og

¹⁴³ Hennes “indgiffuelþebreff”, dvs. *inngiptabréf*, brev som inneholder vilkårene en går i kloster eller gir seg inn som proventkjøper på. Se Fritzner II: 211.

¹⁴⁴ Om henne se Pettersen 2001: 440.

¹⁴⁵ Laup à 4 bismerpund (1 1/3 normallaup). Lunden 1978: 68.

¹⁴⁶ Lunden 1978:156 tabell 3.30 oppg. Nr. 25-32. Jf. Pettersen 1992: 66 og 160 note 63.

¹⁴⁷ Må her oppfattes som yrkesbetegnelse, “håndverker”.

¹⁴⁸ Steinnes argumenterer for at hun er søster av ridderen Ivar Steinarsson. Pettersen 1992: 66.

¹⁴⁹ Jordprismateriale fra Sunnmøre er ikkeeksisterende før 1350. Én oppgave fra 1350, DN II 306, viser 5 mark forngild per månedsmatsleie – som ikke er høyt sammenlignet med prisnivået i tilgrensende områder. Lunden 1978: 172; jf. Pettersen 1992: 66.

¹⁵⁰ *Svein* må her oppfattes som tjenesvein, altså tjener.

¹⁵¹ Framgår av DN IV 234.

Apalset [Ørskog 38 MR]. Med jordpris som i oppg. 18 vil jorda til sammen være verd 115 mark forngild. Hun skal ha kost som kannikene får, og hennes medbrakte tjenstekvinne kost som kannikenes sveiner får.

Oppg. 20: Gyrid Oddsdatter betaler Stavanger bispegård i alt tilsvarende 16 2/3 månedsmatsbol i Kingerstad [Finnøy 6 R] og Høyvik [Jelsa 35-36 R], verd anslagsvis rundt 100 mark forngild dersom jordprisen er som i oppg. 16, mot stue og underbu i bispegården, kost som de som sitter vis-à-vis biskopen får, daglig 3 juster¹⁵² mungåt unntatt oppgitte fastedager, og daglig 1 1/2 juste pluss pitenz i julefasten.

Oppg. 21: Ragnhild, "huspræyiu" i [bygården] Skjolgen i Trondheim, kjøper bordhold og kost hos kannikene i Nidaros for sin sønn, Bård, og betaler med 2 markebol i Lund [Egge 5 NT], 12 øresbol i Holmvik [Beitstad 14-15 NT], 7 spann i Golvåkran [Oppdal 263-265 ST], 2 spann i Haugem [Orkdal 221 ST], 1 spann i Svelstad [Orkdal 219 ST] og 2 spann i Honstad [Surnadal 27 MR], i alt 22 1/2 spansleie. Med jordpris som i oppg. 13 er jorda verd anslagsvis 120-135 mark forngild; dertil betaler hun med et stettekar av sølv med vekt 3 1/8 mark. Samlet betaling kan ligge rundt 130-145 mark forngild.

Oppg. 22: Gunnhild, mor til sira Jon Arnesson, har kjøpt provent hos kannikene ved Mariakirken i Oslo og betaler 3 markebol i Garder [Ullensaker 164-166 A], verd anslagsvis 60 mark forngild, forutsatt jordpris per øresbol på 3 mark forngild.¹⁵³ Hun skal ha kost som kannikene får, 1 mark forngild årlig i lommepenger, begravelse med vokslys og offer og gravplass i kirken.

Oppg. 23: Kanniken Torbjørn betaler for Benedikt Romfarssons (er belagt med eget segl)¹⁵⁴ provent i Munkeliv med 5 månedsmatsbol i Veå [Bruvik 34 Ho] og 4 månedsmatsbol i Sekse [Ullensvang 81-84 Ho], med oppgitt samlet verdi 40 mark forngild; dertil betaler han abbeden 25 mark i brødrelag.¹⁵⁵ Benedikt skal hver dag ha 1/2

¹⁵² 1 *juste* = 1/4 bolle, dvs. 0,675 l. Jf. Pettersen 1992: 116.

¹⁵³ I tidsrommet 1308-1350 synes denne jordprisen å ha vært noe nær normalpris på Romerike, se DN I 199, 203, II 179, 298, III 69, 113, 264, 270, IV 193, 248, 258, 265, 269, 277, 348, V 90, 98, 104, 108, 168, VI 172, XIII 5, 15, XV 17. Jf. Pettersen 1992: 42-47 tabell 3.7 med drøfting.

¹⁵⁴ DN XII 76.

¹⁵⁵ Delaktighet i virkningen av brødrenes bønner og gode gjerninger. Se "Brödraskap" KLNII: 304.

bolle brødremungåt,¹⁵⁶ og brød, kjøttmat og all annen mat slik andre legbrødre¹⁵⁷ har hatt fra gammelt av i Munkeliv.

Oppg. 24: Ogmund Torkjellsson betaler provent i Munkeliv med til sammen 10 1/2 månedsmatsbol i Stuarjo [Voss 161 Ho], Skjerve [Voss 157] og Drage [Jondal 42 Ho], verd anslagsvis 43-55 mark forngild, når månedsmatsbolet på Voss verdsettes til 4-5 mark forngild og i Hardanger til 4 1/2-6 mark forngild.¹⁵⁸

Oppg. 25: Erlend Arnafjord (belagt med segl og som medutsteder av vitnebrev)¹⁵⁹ betaler provent i Munkeliv med 11 månedsmatsbol i Eiken [Jondal 8 Ho], verd anslagsvis 49 1/2-66 mark forngild.¹⁶⁰ Han skal ha prestemåldrikke¹⁶¹ hvert måltid hver dag og kost som andre proventmenn har fått.

Oppg. 26: Nikulas Tarzt¹⁶² kjøper provent i Bergen bispegård for sin kone, Torbjørg, og sin sønn, Leidulv, for 20 mark brent, vadsmål og mel verd anslagsvis 70 mark forngild, en gullring med oppgitt verdi 28 mark gjengs mynt og et gjeldsbrev på 40 mark gjengs mynt. Samlet verdi anslagsvis 175-181 mark forngild.¹⁶³ Mor og sønn skal ha bordhold i bispegården hos proventmennene ved tjenerbordet, med kostvilkår som proventmennene i Munkeliv har. Steinnes argumenterer for at Torbjørg er søsterdatter av ridderne Bjarne og Vidkun Erlingssønner,¹⁶⁴ noe som ut fra bordplasseringen kan synes tvilsomt.

Oppg. 27: Håkon Gunnarsson og Tora, "husprøy" hans, betaler for provent i Munkeliv og sjelehjelp i alt 50 månedsmatsbol i Nyland [Austad 51 VA], Skeime [Vanse 25-26 VA], Viestad [Spind 97 VA] og Våge [Spind 111-113]. Med normalpris 5 mark

¹⁵⁶ *Mungåt* av samme kvalitet som ølet munkene drikker. Pettersen 1992: 124.

¹⁵⁷ Klostertilhørige som står for det praktiske arbeidet. Jf. "Klosterväsen" KLM VIII: 573.

¹⁵⁸ Lunden 1978: hhv. 163-166 og 201, og 157-160 og 201. Jf. drøfting hos Pettersen 1992: 161 note 75 og 76.

¹⁵⁹ DN XII 58 og DN II 158.

¹⁶⁰ Jordpris i Hardanger som i nr. 24 forutsettes.

¹⁶¹ Samme tilmålte drikkekvantum som klosterbrødrene skal ha. Jf. Pettersen 1992: 83 og 166 note 14.

¹⁶² *Tarz* er tilnavn, som betyr smålaks. Se Lind 1920-1921: 381. Jf. Rygh 1871: 67.

¹⁶³ Det forutsettes da at 1 pakke vadsmål utgjør 60 alen, at 1 storhundre islandsk vadsmål er verd 2 mark forngild, at 1 skippund mel er verd 1 mark forngild og at 1 mark gjengs mynt er verd 2/3 mark forngild. Jf. Pettersen 1992: 69, 161 med note 81-85.

¹⁶⁴ Steinnes 1968: 241-242.

forngild per månedsmatsbol¹⁶⁵ vil jorda være verd anslagsvis 250 mark forngild. Dertil betales 7 mark brent, slik at samlet kjøpesum ligger rundt 270 mark forngild. Kjøperne skal ha mat, drikke, pitenz og bjor som prestebødrene i klostret får. Vil de ikke spise i abbedhuset, skal hver av dem ha 1 skippund mel og 2 lauper smør per måned(?).¹⁶⁶ De opptas i klostrets brødrelag.

Oppg. 28: Biskop Håkon kunngjør at Sæbjørn Styrmerisson har betalt 15 mark brent i penger og varer som første innbetaling for provent i Bergen bispegård. Med minst to like store terminbeløp vil betalingen utgjøre minst 90 mark forngild.

Oppg. 29: Fru Åsa Ogmundsdatter betaler gården Torshov [Enebakk 38 A] for provent hos kannikene ved Mariakirken i Oslo, begravelse og en rekke kostbare tilleggsytelser i den forbindelse. Av det ødelagte brevet synes det å framgå at hun skal ha mat og drikke som kannikene(?) får, varmt herberge og trolig noe av landskylda så lenge hun lever. Gården bør ha vært på minst 6-7 markebol¹⁶⁷ og i så fall verd minst 150 mark forngild.¹⁶⁸

Oppg. 30: Orm Bonde¹⁶⁹ skal betale provent hos kannikene i Stavanger med jord til en verdi av 60 mark forngild – umiddelbart 30 marks verdi i Grødeim [Hetland 48 R], resten i terminer – dertil 6 mark forngild pga. utsatt betaling og 3 mark for manglende hus på gården. Han skal ha plass på nedre pallen hos kannikene, kosthold som på kjertesveinpallen i bispegården og soveplass i kannikgården eller bygården Bratten.

Oppg. 31: Kannik i Nidaros, Arne Hallkjellsson, testamenterer blant andre Ingerid Torsteinsdatter 40 mark forngild til proventkjøp i Reins kloster og 10 mark til klær.

¹⁶⁵ Lunden 1978: 154 og 210. Jf. Pettersen 1992: 162 note 89.

¹⁶⁶ Hos Pettersen 1992: 69 uttrykkes det usikkerhet om hvorvidt kostytelsen ved fravær fra proventinstitusjonen skal gjelde for hver måned eller hvert år, men at hvert år virker rimeligst – slik også Lange 1856: 274 og Fladby "Kostplan, Norge" KLN IX: 236-127 har ment. Det er senere med styrke hevdet at det er tale om en månedlig ytelse, jf. Dybdahl 1993: 252-253. I så fall er ytelsen formidabel og himmelvidt over det andre proventmenn i lignende tilfeller har krav på (8 ganger så høy), jf. oppg. nr. 6 og 41.

¹⁶⁷ Betaler nærmere dobbel fullgårdsskatt i 1647, og er oppført med dobbelt så høy skyld som fullgårdskravet. *Skattematrikkelen av 1647*: 150, jf. 7.

¹⁶⁸ Normalpris per øresbol er på Romerike på denne tiden 3 mark forngild. Pettersen 1992: 42-45 tabell 3.7.

¹⁶⁹ Kan være (prestisjefylt) tilnavn og ikke nødvendigvis yrkesbetegnelse. Se f. eks. Rygh 1871: 7.

Oppg. 32: Peter Gudleiksson kjøper provent hos kannikene i Nidaros og betaler 15 spansseleir i Rokones [Rennebu 132-135 ST] og 1 spansseleie i Ramsan [Rennebu 137]. Med antatt verdi 5 1/3 mark forngild per spansseleie,¹⁷⁰ er jorda til sammen verd anslagsvis 85 mark forngild. Peter skal i tillegg gjøre kommunet ymse tjenester. Han skal ha bordplass hos kannikene med mat og måldrikke slik de får, og rett til å ta ut tilsvarende kost ved sykdom og annet fravær, passende husvære, brødre-lag og årtidhold.

Oppg. 33: Ivar på Åse skal betale kannikene i Stavanger 90 mark forngild for provent, hvorav 70 marks verdi i gårdene Steinbru [Høyland, forsv. R] og Bjelland [Gjestal 26 R]; de resterende 20 mark skal betales i fire terminer. Han skal ha sove-kammer hos kannikene og kosthold som nevnt i (tapt) brev, dertil gratis begravelse i domkirken. I 1348¹⁷¹ bor han i kannikenes bygård Bratten, og kannikene tilbyr ham forpleining [utregnet] i mel og smør slik andre gode menn – hans likemenn – har fått fra kannikgården og biskopsgården, og kjøttmat og drikke på kanniknivå, mot at de blant annet får hjemmel til Vølstad [Gjestal 18 R].

Oppg. 34: Erkebiskop Arne [Vades] testament der han blant annet gir hospitalet¹⁷² på Ilevollene 5 spansseleir i Vinsnes [Meldal 23 25 ST] pluss 1 lest (12 skippund) korn og 2 tønner (minst 6 lauper) smør, samlet verdi anslagsvis ca. 36 mark forngild,¹⁷³ mot at hans frendkone Magnhild skal ha forpleining i hospitalets kvinneavdeling.

Oppg. 35: Det framgår av Torgeir Torsteinssons testament at han hadde lovt å kjøpe provent i Munkeliv for 20 månedsmatsbol i Vika [Gaular 43 SF], verd anslagsvis

¹⁷⁰ Pettersen 1992: 55-58 tabell 3.13.

¹⁷¹ DN I 311.

¹⁷² At det var forbud mot å oppta proventfolk i hospitalene – jf. DN II 16 (Magnus Lagabøtes fondasjonsbrev for hospitalene i Vågsbotn i Bergen) – bør ikke være til hinder for at en kan betrakte dette som proventkjøp; Jf. "Hospital, Norge" KLNVI: 688 og Lange 1856: 4. Det er argumentert for at hospitalet hadde en egen lepra-avdeling, og at Magnhild som velstående betalte for plass der – noe som også skal ha vært vanlig i Danmark, Sverige, England og Frankrike. Se Grankvist 1982: 69. Dersom Magnhild er den samme som "Magnhild sionlausu" lenger nede i testamentet, styrker dette teorien om hennes spedalskhet. Sykdommen kan, som kjent, også angripe synet.

¹⁷³ Det forutsettes jordpris som i oppg. nr. 32, at 1 skippund korn er verd 4 øre forngild og normal smørpris på 2 2/3 øre forngild per laup. I Pettersen 1992: 71 er kornprisen regnet lik 3 5/9 øre forngild per skippund à 148,14 kg, en ugrei verdi. Et trøndersk skippund på 185,17 kg – som på Østlandet – gir derimot samme pris som der, 4 øre forngild per skippund. Jf. Appendix I, der dette drøftes.

opp mot 80 mark forngild basert på en høyst usikker pris neppe over 4 mark forngild per månedsmatsbol.¹⁷⁴

Oppg. 36: Fru Rønnaug Smidsdatter har betalt i alt 2 1/2 markebol i “Gullu rudi” [Skee Vätte, forsv. Bhl], og Mörkebacka [Skee Vätte], i alt verd anslagsvis 60 mark forngild, for provent i Gimsøy kloster. Jordprisen er da regnet lik 3 mark forngild per øresbol.¹⁷⁵ De to gårdene er altså ikke Gäterød (?) og Morebacke som gjettest på i Pettersen 1992.¹⁷⁶

Oppg. 37: Biskop Botolv i Stavanger betaler provent i Stavanger bispegård for Gudrun Hallsteinsdatter med sine private bøker – 10 bind kanonisk rett og religiøs litteratur. Verdien er anslagsvis minst 50 mark forngild.¹⁷⁷ Hun skal ha plass på kortbenken ved siden av døra, mat og drikke som andre proventkoner der får, og soveplass i bispegården.

Oppg. 38: [Fru] Cecilia Håkonsdatter [Bolt] har gitt seg inn i Nonneseter i Oslo med 12 øresbol i Åsen [Aker 79 A], neppe verd mer enn 20-25 mark forngild,¹⁷⁸ noe som må være altfor lite til å være full betaling for provent for en topparistokrat. Hun har i tillegg i en eller annen forbindelse gitt klostret 2 markebol i Økern [Aker 123 A].¹⁷⁹

Oppg. 39: Det framgår av et makeskifte mellom abbedissen i Gimsøy kloster og biskop Øystein i Oslo at erkebiskop Trond [Gardarsson] har betalt i alt 44 1/2 øresbol i Våler [Aurskog 10 O], Auten [Aurskog 10,3], Haneborg [Aurskog 5-7], Enger [Høland 121-122 O] og Bakås [Aker 109 A] for sin søster Gudruns provent i klostret. Verdien av jorda ligger mellom anslagsvis 40 og 90 mark forngild og trolig nærmest det laveste tallet.¹⁸⁰

Oppg. 40: Gudmund Kolbeinsson blymester¹⁸¹ på Jaer betaler for provent hos kanikene ved Hallvardskirken i Oslo i alt 22 1/2 øresbol i Skrimstad [Skedsmo 41 A],

¹⁷⁴ Lunden 1978: 170 og 202. Jf. Pettersen 1992: 162 note 104.

¹⁷⁵ Pettersen 1992: 39 tabell 3.6.

¹⁷⁶ Pettersen 1992: 72. Jf. OGB XX1: hhv. 106 og 61.

¹⁷⁷ Beregnet hos Pettersen 1992: 72.

¹⁷⁸ Jordpris i Oslo-området er på denne tiden neppe over 2 mark forngild per øresbol. Pettersen 1992: 28-31 tabell 3.3.

¹⁷⁹ Framgår av notis i EJ: 300.

¹⁸⁰ Jordpris på Romerike er på denne tiden ikke belagt høyere enn 1 1/2 mark forngild per øresbol. Pettersen 1992: 42-47 tabell 3.7. For Oslo-området se oppg. 38 ovf.

¹⁸¹ Blytekker; jf. “Blymeistari” KLNII: 22. Yrkesbetegnelsen framgår av EJ: 239 og 241 og DN IV 150(!), gårdstilknytningen av DN IV 492.

“Harekstadir” [Fet, forsv. A] og Ramstad [Fet 35-36], verd anslagsvis opp mot 45 mark forngild,¹⁸² dertil noe koketøy og et lavt hus i byen. Samlet verdi bør ligge mellom 40 og 60 mark forngild. Han skal ha passende kost hos kannikenes sveiner, gravferd med tilbehør, og gravplass.

Oppg. 41: Ogmund Ogmundsson betaler Munkeliv mot provent og sjelehjelp for sin “husprøy”, Bergljot Bårdsdatter, 7 månedsmatsbol i Eikeland [Finnås 11 Ho] med oppgitt verdi 20 kyrlag, dertil fe, hester, korn og bruksgjenstander med samlet oppgitt verdi på 41 1/2 kyrlag, og den ikke verdsatte Travåsskogen. Samlet verdi kan knapt være lavere enn 70 mark forngild. Hun skal opptas i brødrelaget, ha mat og måldrikke slik prestebroðrene har, det vil si 1 kanne¹⁸³ mungåt til hvert måltid, pitenz ved høytider og desto mer mungåt når pitenz ikke gis, og hvert år ta ut (forbruke tilsvarende) 1 1/2 stykke¹⁸⁴ mel og 3 lauper smør. Husværet skal bestå av loft med kleve og kjeller, samt høysete i stova, og skal disponeres av maken etter hennes død.

Oppg. 42: Hallvard Torgeirsson og hans kone har gitt seg inn i Olavsklostret i Tønsberg med alt de eier, noe som minner om fletførsel (se ndf. tab. 3).

Oppg. 43: Gunnar Torsteinsson har betalt provent i Munkeliv med 6 månedsmatsbol i Oppem [Skånevik, forsv. Ho]. Verdien kan grovt anslås til 15-20 mark forngild,¹⁸⁵ noe som virker lite for fullt provent

Oppg. 44: Fru Margreta Eilivsdatter opptas i Munkelivs brødrelag mot å gi klostret sitt gods i Akrafjord¹⁸⁶ og på Hjaltland. I hennes levetid skal klostret årlig ha 5 lauper smør av Akrafjord-godset og 3 stykker hjeltsk vadmål¹⁸⁷ av Hjaltland-godset og deretter ha godset fritt. Samlet verdi av smøret og vadmålet er anslagsvis 3 mark forngild per år. Klostret skal holde henne med husvære i form av 2 kjellere, 2 stuer, 1 bu og 2 kover, samt bekoste foring av 2 kyr og 1 hest. Spor av dette godset finnes

¹⁸² Jordpris som i oppg. 39 ovf.

¹⁸³ 2,7 l. Jf. Pettersen 1992: 116.

¹⁸⁴ 1 stykke mel eller malt tilsvarer her 1 vestnorsk eller landslovskippund (148,14 kg). Jf. Pettersen 1992: 163 note 129.

¹⁸⁵ Bevarte jordpriser fra denne tiden er få og varierende. Lunden 1978: 162; Pettersen 1992: 163 note 132.

¹⁸⁶ Dvs. Skånevik herred, Sunnhordland; jf. NG b. XI: 50.

¹⁸⁷ Kan etter islandsk regning ha tilsvart 72 (3/5 storhundre) alen. Vadmålspris er regnet lik 2 øre forngild per storhundre (120) alen. Lunden 1978: 77 tabell 3.15 supplert med DN I 134 (1312). Jf. Pettersen 1992: 161 note 83.

ikke i Munkelivs jordebøker.¹⁸⁸ Men i 1424¹⁸⁹ gir hun klostret gårdene Vik [Fjelberg 38 Ho] og Midlid [Fusa 39 Ho] for en gjeld til klostret på 14 1/2 engelsk pund, rundt 90 mark forngild,¹⁹⁰ og til abbeden for husvære og gemakke hun har hatt i klostret. Det er tenkelig at gjelden skal dekke manglende overføring av akrafjord- og hjaltland-godset. Dette brevet er i beste fall et atypisk proventbrev.

Oppg. 45: Liv Arnesdatter gir seg inn i Olavsklostret i Tønsberg med gården Buskerud [Modum 142 B]. I *Akershusregisteret*¹⁹¹ opplyses det at to sønner, muligens proventkjøperskens, krever å få leie gården av sin mor for en årlig landskyld på 2 pund malt (normalt verd 1 1/2 mark forngild). Førpestskyldtaksten bør da ha vært på 4-6 markebol. Jordprisen kan rundt 1420 i Modum ha ligget på ca. 2 mark forngild per øresbol,¹⁹² slik at verdien av gården kan ha vært fra 60 til 100 mark forngild.

Oppg. 46: Abbeden i Hovedøya har gitt Tore Aslaksson,¹⁹³ for hans gaver og velgjerninger mot klostret, plass ved abbedens eget bord med mat og drikke, samt klær og sko.

Oppg. 47: [Væpneren]¹⁹⁴ Arvid Ingjaldsson, rådmann i Bergen,¹⁹⁵ kjøper provent hos kannikene i Nidaros med brødreleg, bønnehold, hus, stell og kosthold så lenge han lever. Han betaler med byeiendom, gullmynt og gullsmedvarer beregnet til en verdi av minst 200 mark forngild.¹⁹⁶

Oppg. 48: Helge Håvardsson og hans kone gir kannikene ved Mariakirken i Oslo Ramstad [Kråkstad 120 A] under forutsetning av at om de ikke lenger klarer å fø seg selv, skal de ha underhold i kommunet. Dette er nærmest en proventopsjon eller forsikring mot dårlige tider.

¹⁸⁸ DN XII 190, 232 og 257 fra hhv. 1427, 1463 og ca. 1480-1490.

¹⁸⁹ DN XII 176.

¹⁹⁰ Direkte verdiforhold mellom engelsk mynt og forngild mark på denne tiden er ikke kjent. Verdiforholdet er beregnet hos Pettersen 1992: 163 note 138.

¹⁹¹ Ak.reg. 2358 (1419-1420).

¹⁹² Pettersen 1992: 51 tabell 3.2.0.

¹⁹³ Nevnt i EJ: 322 og 525 som en slags takstmann, og i 1426 (DN IV 828) er han på Hovedøya vitne ved jordtransaksjon.

¹⁹⁴ Framgår av DN III 652 og DN V 686.

¹⁹⁵ DN I 630, 683; DN II 620, 674; DN III 652; DN XII 136, 177, 179, 184 og 188.

¹⁹⁶ Betalingsmidlene er bygård og halv badstue i Bergen, 10 nobler, sølvskåler, sølvstaup, sølvskeier, drikkebegre av sølv og sølvbelter. For utførlig beregning av verdien se Pettersen 1992: 75.

Oppg. 49: NN gir seg inn i Nonneseter i Oslo med 7 1/3 øresbol i Bjørum [Bærum 67 A], med tilføyelsen “[& c.]”. Med jordpris på anslagsvis 2-3 mark forngild per øresbol¹⁹⁷ er jorda verd 15-20 mark forngild, men tilføyelsen skulle kunne tyde på at dette ikke er hele betalingen.

Oppg. 50: Olav [Hinsesson] Styf, borger i Oslo, kjøper provent i Olavsklostret i Oslo og betaler med i alt 13 1/2 øresbol i Rønjul [Vestby 59 A], Sekkebekk [Vestby 55] og Øverby [Lier, forsv. B]. Med jordpris i Lier og på Follo rundt 2-3 mark forngild per øresbol¹⁹⁸ er jorda verd anslagsvis 27-40 mark forngild, samt ei sjøbu i Oslo. Samlet betaling bør beløpe seg til mer enn 30 mark forngild. Han skal ha kosthold som klosterbrødrene har, husrom for sin levetid, og pleie ved sykdom.

Oppg. 51: Herr Peter Henningsson, trolig kannik ved Mariakirken i Oslo,¹⁹⁹ har gitt seg inn i Nonneseter i Oslo med alt han eier – synes nærmest å være flettførsel til kirkelig institusjon.

Tabell 2. Oppgaver over proventlignende ordninger ca. 1280-1536

Oppg. nr.	Datering av transaksjonen	Kilde og RN nr.	Proventtyter	Kildetype
1	1344 april 19	DN V 171 (RN V 699)	Herr Erling Vidkunsson	Vitnebrev om avtale
2	1345 juli 17	DN I 295 (RN V 781)	Sira Brynjulv Haraldsson på Hamar	Vitnebrev om avtale
3	1381 febr. 18	DN II 468 (RN VII 936)	Sognepresten i Hadsel	Testament
4	1446 sept. 7	DN XI 184	Andres Eggertsson	Vitnebrev om avtale
5	1498 mars 13	DN IV 1029	Sigurd, prest på Vang	Provsopptak

Kilde til tabell 2, *Diplomatarium Norvegicum*.

¹⁹⁷ Det er ikke funnet jordpriser fra Oslo-området for tiden etter 1437, men de yngste prisene, fra 1430, 1433 og 1437 er hhv. 2 1/2 (DN V 592), 2 (DN V 625) og 3 (DN V 662) mark forngild per øresbol.; Jf. Pettersen 1992: 28 tabell 3.3.

¹⁹⁸ For Lier se EJ: 89, for Follo DN III 779, XV 85 og VIII 383; jf. Pettersen 1992: 25 tabell 3.1 og 33 tabell 3.4.

¹⁹⁹ Lange 1856: 432.

Kommentarer til tabell 2.

Oppg. 1: Drøftet i Pettersen 1992: 128 nr. 1.

Ogmund Eiriksson gir ridderen Erling Vidkunsson øya Humla [Borgund 52 MR], som er på 15 månedsmatsbol, mot samme mat og måldrikke på Giske [Borgund 127] som Erlings sveiner²⁰⁰ får, Ogmunds søster forpleining som arbeidsfolket får, og hans sønn underhold til fylte 16 år – og enda lenger, om Erling vil ha ham i tjeneste. Verdien av Humla kan ha vært rundt 75 mark forngild,²⁰¹ med en årlig bruttoavkastning på 5 mark forngild. Legger en underholdskostnadene i proventordningene til grunn, må underhold av disse tre personene årlig ha kostet Erling 12-15 mark forngild.

Oppg. 2: Drøftet hos Pettersen 1992: 128 nr. 2.

Håkon Alvsson, kannik i Hamar, avstår til sira Brynjulv Haraldsson på Hamar 4 hefseldebol i nedre Røyse [V Toten 204-206 O], 1 1/2 hefseldebol i Tolerud [Nes 100 He] og alt løst og fast han ellers eier.²⁰² Årlig avkastningen av jorda vil normalt være drøyt 4 mark forngild. Verdien av 5 1/2 hefseldebol, det vil si 22 lokale øresbol à 1 1/2 forngildt øresbol, ligger trolig mellom 57 2/3 og 66 mark forngild.²⁰³ Dertil kommer ukjent verdi av løsøret. Sira Håkon skal ha kost i samsvar med den vikarpresten på Hof har, det vil si årlig utgift minst 6 mark forngild,²⁰⁴ gangklær, seng, soveplass og tjener etter behov. Dertil skal hans svingersønn ha 20 kyrlags verdi i varer.

Oppg. 3: Jf. Helland-Hansen 1997: 216.

Kannik i Nidaros Ogmund Olavssons testament der han blant annet gir Hadsel og Bø kirker gården Strømme [Bø 37 N] mot at sognepresten i Hadsel gir Eindride Bonde,

²⁰⁰ Svein er her ikke tjener, men huskå eller herresvein – medlem av Erlings privathird. Oppsummerende om dette fenomenet se Opsahl 1991: 60-63.

²⁰¹ Om jordprisen se ovenfor, kommentarer til tabell 1 oppg. 18.

²⁰² Helland-Hansen 1997: 213 vil betrakte dette brevet som avtale om kår eller kanskje fletførsel; *ibid.*: 617 omtaler han brevet nærmest som proventbrev. At det skulle være tale om kår, taler underholdsyterens plikt til å holde soveplass mot. Underholdsyteren flytter heller ikke inn på underholdssøkerens gård – såvidt en kan forstå.

²⁰³ Pettersen 1992: 50 og 51 hhv. tabellene 3.10 jordpris på Toten (DN V 168, XI 34), og 3.11 jordpris i Hedmark (DN I 227 og 256, II 220, IV 164 og 317, V 102, IX 103, XI 25).

²⁰⁴ Se Pettersen 1992: 121 oppg. 3 om at underhold av vikarprest regnes lik avkastningen av rundt 20 månedsmatsbol jord, noe som framgår av DN III 65 og XII 90.

som har eid gården, underhold så lenge han lever. Skyldverdien og avkastningen av gården er ukjent.

Oppg. 4: Jf. Helland-Hansen 1997: 216.

Gese Vedikesdatter gir Andres Eggertsson det hun eier i nordre luten av bygården Bratten i Tønsberg, med hus, tomt og alle tilliggender, mot at Andres skal holde henne med mat og øl så lenge hun lever. Dette er ingen typisk proventlignende avtale og heller ingen typisk kåravtale da det ikke opplyses hvem av kontrahentene som skal bo hvor. Noe før 1396 selges Bratten for 1 markebol i Sundene [Tjøme 8-9 V], som på denne tiden kan være verd rundt eller opp mot 16 mark forngild.²⁰⁵ Hva Bratten er verd i 1446, vet vi ikke, men neppe mindre enn dette.

Oppg. 5: Jf. Helland-Hansen 1997: 217.

Åsta ga seg inn hos Sigurd, sogneprest på Vang i Hedmark, med gården Brattvol [Romedal 108 He], 8 levende kyr, 1 to-kyrs okse og alt det hun hadde av fe og buskap, det vil si 3 kviger [à 1/2 kyrlag], 1 hest [4 kyrlag], 1 fole [1 kyrlag], 1 rødt "skyd", 3 lass tiendekorn, 5 lass annet korn, svin, sauer og løsøre. Først fikk hun plass vis-à-vis presten, dagen etter lenger nede ved bordet, deretter ved drengebordet, så ute i eldhuset og mindre enn et år etter går hun og tigger. Vi kjenner ikke jordpris i Hedmark på denne tiden, men en gård på 1 1/2 markebol i normal bruk bør være verd minst 30 mark forngild. Fe og løsøre bør være verd like mye – kyr, okse, kviger, hest og fole alene minst 16 mark forngild – i alt minst 60 mark forngild. Det kan være en smakssak om en vil klassifisere denne opgaven under fletførsel,²⁰⁶ men noe forsorgsaspekt er det ikke mulig å se her. Åsta eide åpenbart mer enn nok til å klare seg selv.

²⁰⁵ Jordpriser i Vestfold: 3/4 m.fg. i EJ: 73 (før 1398), 27/32 m.fg. i DN III 619 (1398), 1 m.fg. (?) i DN XI 72 (1385), 1 1/5 m.fg. i EJ: 53 (før 1398), 1 1/4 m.fg. (?) i EJ: 195 (1387-1395), 1 1/2 m.fg. i DN IV 627 (1393), EJ: 3 (før 1398), EJ: 4 (etter 1398), DN V 1393 (1399), 1 3/7 m.fg. (?) i DN IV 602 (1392), 1 5/8 m.fg. i EJ: 53 (før 1398), 1 2/3 m.fg. i DN VIII 215 (1388), DN I 566 (1398), 2 1/2 m.fg. i DN I 566 (1398), 3 3/8 m.fg. i DN V 408 (1401).

²⁰⁶ Jf. Helland-Hansen 1997: 217.

Tabell 3. Fletførsel ca. 1280-1536

Oppg. nr.	Datering av transaksjonen	Kilde og RN nr.	Fletfører	Kildetype
1	1389 sept. 22	DN XV 33 (RN VII 1543)	Oleiv Hallvardsson	Vitnebrev om fletførsel
2	1390 mars 26	DN X 84 (RN VII 1589)	Tord Åmundesson	Vitnebrev om jordhandel
3	1394 juni 19	DN IV 635 (RN VIII 322)	Cecilia Tordsdatter	Vitnebrev om forlik
4	1403 juli 14	DN IV 732 (RN VIII 1231)	Herr Jon Darre	Vitnebrev om fletførsel
5	1421 juni 23	DN IX 231, jf. III 768, 773	Eirik Bersveinsson	Vitnebrev om fletførsel
6	1444 u.d.	DN XXI 425	Gaut Simonsson	Vitnebrev om fletførsel
7	1476 jan. 25	DN VI 584	Aslak Olavsson	Vitnebrev om vitneførsel
8	1495 april 12	DN VI 622	Gunnstein Torgilsson	Vitnebrev om avtale

Kilde til tabell 3, Diplomatarium Norvegicum.

Kommentarer til tabell 3.

Oppg. 1: Jf. Helland-Hansen 1997: 268.

Gunnhild Tordsdatter gir Oleiv Hallvardsson, sin rette arving, alt hun eier i løst og fast mot at han skal holde henne med like god kost og klær som han selv har, så lenge hun lever.

Oppg. 2: Jf. Helland-Hansen 1997: 144, 268.

Jordhandel hvor det framgår at Jarp Torkjellsson har fletført seg til sin søster og hennes mann med 12 øresbol i sin odel Olumstad [Våle 65 V]. Jordprisen i Vestfold synes ikke å ha festet seg til noe normalnivå på denne tiden. De bevarte oppgavene viser priser, til dels omtrentlige, mellom 1 og 1 2/3 mark forngild per øresbol for jord i vanlig bruk.²⁰⁷ Jordpris på 1 1/2 mark forngild per øresbol gir 12-øresbolet verdien 18 mark forngild.

²⁰⁷ Prisen 1(?) m.fg. i DN XI 72 (1385), 1 3/7(?) i DN IV 602 (1392), 1 1/2 i DN IV 627 (1393), 1 2/3(?) i DN VIII 215 (1388).

Oppg. 3: Jf. Helland-Hansen 1997: 268.

Ved et forlik opplyser Cecilia Tordsdatter at hennes far hadde flettført seg til henne med 12 øresbol i Oserød [Nøtterøy 43 V]. Med samme jordpris som i foregående oppgave skulle 12-øresbolet være verd 18 mark forngild.

Oppg. 4: Jf. Helland-Hansen 1997: 269.

Gunnar Torbjørnsson og kona, Sigrid Munansdatter, flettfører seg til Sigrids "rætter arfuinge" Jon Darre, ridder og høvedsmann på Tønsberghus, med alt de eier av løst og fast, det vil si 3 markebol i Anrås, 2 markebol i Vik med kvernbekk og ålefiske [begge Tanum Bhl] og 3 øresbol i *Gudmunderöd* [Tanum forsv Bhl].²⁰⁸ Herr Jon skal holde dem med kost og klær så lenge de lever. Jordprisen kan i Båhuslen på denne tiden ha ligget mellom 1 og 2 mark forngild per øresbol.²⁰⁹ Verdien 1 1/2 mark forngild per øresbol gir en jordverdi på 64 1/2 mark forngild. At kvernbekken og ålefisaket nevnes spesielt, skulle kunne bety at disse herlighetene ikke er regnet inn i 2-markebolet.

Oppg. 5: Jf. Helland-Hansen 1997: 269.²¹⁰

Gjertrud Eindridesdatter flettfører seg til Eirik Bersveinsson med alt hun eier, 9 kyrleier i Vekke [Lom 63 O] som hun har arvet etter sin mor, mot livslangt underhold. Oppgavene viser varierende jordpris i N.Gudbrandsdalen på denne tiden.²¹¹ Med en pris på 5 kyrlag per kyrleie vil jorda være verd 45 mark forngild.

Oppg. 6: Jf. Helland-Hansen 1997: 145, 258.

Hallvard Simonsson flettfører sin datter Ingebjørg til sin sønn, hennes bror Gaut, mot 7 månedsmatsbol i Freim [Ullensvang 24 Ho], 6 spannsbol i Vasstun [Ullensvang 24] og 5 kyrlag. Hun skal ha mat og melkeku så lenge hun lever. Ved en jordhandel i

²⁰⁸ De tre gårdene er i RN VIII 1231 feilaktig identifisert som Ytre Åros [Brunlanes 137 V], Vik [Brunlanes, forsv.] og Gudmundsrud [Brunlanes, forsv.]. Jf. Tiselius 1926: 54.

²⁰⁹ Prisen 11/14 m.fg. i EJ: 524 (før 1399), 1 m.fg. i EJ: 527 (1386-99), EJ: 325 (1399), DN III 549 (1399), 1 1/2 m.fg. i EJ: 321 (1402), DN XVI 58 (1410), 1 2/3 m.fg. i EJ: 525 (før 1399), 2 m.fg. i DN VI 350 (1396), EJ: 311 (1402). Medianverdien er 1 1/2 m.fg. per øresbol.

²¹⁰ Jf. vitnesbyrdbrevene DN III 768 (1441) om avtalen, og 773 (1442) om at Gjertrud hadde eid 1 1/2 kyrleie i Vekke, men ikke om hvorvidt dette var tilfellet også etter flettførselen.

²¹¹ Prisen 2 kyrlag per kyrleie i DN III 699 (ca. 1409), 3 1/3 kyrlag i DN VII 438 (1437), 3 5/12 kyrlag i DN III 598 (1410), 4 1/3 kyrlag i DN XV 63 (1437), 5 1/2 kyrlag i DN IX 240 (1425), 5 2/3 kyrlag i DN DN V 452 og IX 210 (1407), 5 5/7 kyrlag i DN IX 210 (1410). Medianverdien er 4 1/3 kyrlag.

1436²¹² er gjennomsnittsprisen for 11 5/12 månedsmatsbol i 10 gårder i Hardanger og 1 gård i Strandebarm i overerkant av 2 kyrlag per månedsmatsbol. Med samme pris her vil jorda være verd 36 kyrlag og hele overføringen 40 kyrlag.

Oppg. 7: Astrid Arnesdatter gir seg inn hos sin frende Aslak Olavsson med alt hun eier i løsøre og i alt 16 øresbol i Gumpungrud i Vinger sogn i Solør [Vinger 10 He], mot mat og klær livet ut. En oppgave fra Vinger i 1460²¹³ viser verdien 2 kyrlag per øresbol. Samme pris her vil gi jordverdien 32 mark forngild.

Oppg. 8: Jf. Helland-Hansen 1997: 270.

Gunnstein Torgilsson får halve Aske [Moster 6 R] for sitt underhold av Svein Nils-sons kone, Ingebjørg Taraldsdatter, som hadde fletført seg til ham med alt sitt gods. Av DN VI 682 (1521 mars 13) framgår det at Gunnstein i tillegg har mottatt 9 1/2 mark gull for sin umake, det kan vel være tale om Ingebjørgs gods – det vil si hele 76 mark forngild. Ved et makeskifte i 1436 mars 21²¹⁴ makeskiftes 20 månedsmatsbol pluss 2 1/2 månedsmatsbol i en annen gård mot 7 1/2 månedsmatsbol i Aga i Ulensvang i Hardanger. Dette må vel bety at det går 3 månedsmatsbol av rogalandsgodset på 1 månedsmatsbol i Aga. Med 2 mark forngild per månedsmatsbol i Aga,²¹⁵ vil verdien av Aske være 13 1/3 mark forngild.

²¹² DN XXI 358.

²¹³ DN V 826.

²¹⁴ DN VI 463.

²¹⁵ Jordpriser fra denne tiden er ikke bevart verken fra Ryfylke eller fra Hardanger. Nærmeste oppgave fra Hardanger er fra 1436. Se oppg. nr. 6 ovf.

Tabell 4. Føderåd/kår ca. 1280-1536

Oppg. nr.	Datering av Transaksjonen	Kilde og RN nr.	Kåryter	Kildetype
1	1315 april 4	DN III 106 (RN III 921)	Gunnar på Gaupar	Vitnebrev om skifte og kår
2	1375 des. 3; 1376 des. 7	DN II 442; V 298 (RN VII 535, 631)	Jørund Arnesson	Vitnebrev om kåravtale
3	1380 aug. 13	DN IX 175 (RN VII 885)	Isak Eindridesson	Vitnebrev om forsørgelseskontrakt
4	1410 aug. 18	DN I 627	Reidar Kjetilsson	Provs- og domsbrev om arv
5	1417 aug. 9	DN I 653	Håvard Botolvsson	Vitnebrev om kåravtale
6	1439 nov. 2	DN VIII 305	Sigurd Torsteinsson Kleppe	Kårbrev
7	[1444 nov. 22]	DN XXI 424	Olav Toraldsson	Vitnebrev om kår
8	1446 febr. 27	DN V 733, 895	Eiliv Sveinsson, prest	Vitnebrev om kår
9	1471 mars 24	DN XI 230	Pål Kolbeinsson	Vitnebrev om makeskifte
10	1487 mars 25	DN X 265	Arne Tovesson og Ragnhild Eivindsdatter, ektepar	Vitnebrev om skifte og kår
11	1496 u.d.	DN III 1002	Eirik Håvardsson	Vitnebrev om kår

Kilde til tabell 4, *Diplomatarium Norvegicum*.

Kommentarer til tabell 4.

Oppg. 1: Jf. Helland-Hansen 1997: 243-245.

Tora på Gaupar [Lom 130-131 O] skifter mellom sin sønn Gunnar på Gaupar, som ikke hadde fått arv, og sin datter Gudrid, som hadde fått farsarv. I tillegg fikk Gudrid 1/2 kyrleie i Kvåle [Lom 62] og løsøregjenstander verd 18 1/2 kyrlag – trolig morsarv. Hun hadde da stående hjemme (“stod hænnæ hæim”, hadde til gode) 5 kyrlag i landskyld, løsøregjenstander verd 1 kyrlag og 4 leiekyr, i alt 10 kyrlag. Jorda kan være verd ca. 7 1/2 kyrlag²¹⁶ slik at samlet verdi er rundt 36 kyrlag. Når datteren har fått sitt, sitter Tora igjen med 2 kyrleier i Øy [Lom 40], 2 kyrleier i Rostad [Lom 28]

²¹⁶ Prisen per kyrleie i N.Gudbrandsdalen synes før 1350 å ha ligget på mellom 10 og 15 kyrlag, med 14-15 kyrlag som vanligste pris. Se DN III 143 (1326), V 96 (1333) og IX 104 (1333).

og dertil 8 kyr, med samlet verdi anslagsvis 68 kyrlag. Videre tar Tora kår (forlag) hos sin sønn, og fem menn takserte forlaget (underholdet av Tora) til en årlig verdi av 6 kyrlag. Skulle den utbetalte morsarven til datteren være alle de 36 kyrlagene, bør sønnen etter arvereglene ha morsarv på 72 kyrlag (alternativt henholdsvis 18 1/2 og 37 kyrlag). Vederlaget for kårtytelsen må vel være innbakt i inntekten av Gaupar.

Oppg. 2: Behandlet i Pettersen 1992: 128 nr. 3; Jf. Helland-Hansen 1997: 388-389. Hustru Brynhild Sigurdsdatter kjøper seg inn hos Jørund Arnesson med 20 månedsmatsbol i Rogne [Voss 49 Ho] med tilliggende kvern, mølledam, bryggekjele og all annen redskap – levende fe unntatt. Jordpris er på denne tiden høyst usikker; for jord i vanlig bruk er den neppe over 3 mark forngild per månedsmatsbol.²¹⁷ Men de tilliggende herligheter – kvern, mølledam, bryggerutstyr²¹⁸ – tilsier en jordpris på minst 4 mark forngild per månedsmatsbol, det vil si minst 80 mark forngild for 20 månedsmatsbol. Inntektspotensialet av jorda bør, takket være det tilliggende, være vesentlig høyere enn landskylda alene, kanskje opp mot de 20 lauper smør (6-7 mark forngild) 20 månedsmatsbol normalt skulle gi før 1350. Kårtytelsene er i begge brevene spesifisert som bordhold likt kårtyterens eller hans kones, kjortel og hette (“ki-urtiul ok hættu”) annethvert år og 1/2 marklag lerret (lerret for 1/2 mark) hvert år. Verdien av kjortel synes å ha ligget mellom 2 og 4 mark forngild,²¹⁹ og av uspesifisert hette neppe over 1/2 mark forngild.²²⁰ Årlig kles- og tekstilytelse alene kan da ha kommet opp i rundt 2 mark forngild, slik at årlig ytelse til kårkvinnen trolig må ha vært høyere enn 6 mark forngild.

Det har åpenbart oppstått uenighet om avtalen siden kong Håkon VI i 1378 lar en kommisjon av blant andre biskopen, prosten og fehirden i Bergen granske avtalen, som Brynhild ikke vil vedkjenne seg.²²¹

Oppg. 3: Cecilia Ivarsdatter gir sin frende Isak Eindridesson 7 månedsmatsleier i Igland [Bremanger 13 SF]. Til gjengjeld skal Isak huse henne i ei bu(?) på Grotle [Bremanger 11-12 SF], forsørge henne livet ut og være hennes ombudsmann, mens hun skal ha landskylda av jorda første året. Jordprismateriale fra Sunnfjord på denne tiden er ikke bevart; det samme gjelder Nordfjord.²²² Men 7 månedsmatsleier er

²¹⁷ Se Lunden 1978: 166. Jf. Pettersen 1992: 128 med note 7.

²¹⁸ Bryggerkjelen alene kan ha vært verd hele 10-15 mark forngild; framgår av DN I 21, EJ: 546, DN IV 758, I 876, VI 580. Jf. Pettersen 1992: 179 note 8.

²¹⁹ DN IV 217 (1335), XI 146 (1427), VII 470 (1470), VIII 405 (1478) og XIII 150 (1484). Jf. Pettersen 1992: 140.

²²⁰ DN IV 217 (1335) og I 695 (1424).

²²¹ DN II 453.

²²² Lunden 1978: 170-171.

neppe verd mer enn 15-20 mark forngild. Landskyld av 7 månedsmatsleier i normal bruk kan på denne tiden neppe ha vært over 2 lauper smør. Avkastningen av transaksjonen synes likevel for kårkona svært bra.²²³

Oppg. 4: Jf. Helland-Hansen 1997: 141.

Den blinde Rønnaug Ljotsdatter ga sin husbond, Reidar Kjetilsson, 1 1/60 øresbol i Rud østre [Rakkestad 124 Ø] og halvparten av sitt løsøre mot at han forsørget henne livet ut, noe som viste seg å bli 9 år. Jordverdi i Østfold synes på denne tiden å ha stabilisert seg på rundt 2 mark forngild per øresbol for jord i hevd,²²⁴ slik at 1 1/60 øresbol kan være verd rundt 2 mark forngild.

Oppg. 5: Jf. Helland-Hansen 1997: 390.

Sigurd Halldorsson overdrar Håvard Botolvsson 2 1/2 laupsbol i Kyte [Voss 103-104 Ho], 6 laupsbol i Bø [Voss 108-109] og uspesifisert løsøre og kyr han har arvet – mot å bli holdt med mat og klær for sin levetid, pluss begravelse. Jordpris på Voss kan på denne tiden ha ligget fra 2 til 4 kyrlag per laupsbol.²²⁵ Med verdien 3 kyrlag per laupsbol er jorda verd 25 1/2 kyrlag.

Oppg. 6: Jf. Helland-Hansen 1997: 258.

Andres Jonsson gir sin frende Sigurd Torsteinsson gården Kleppe [Vågå 143-144 O] mot kost og klær “af fornemdre jord” for sin levetid og for hans kone, Ingebjørg Kolbjørnsdatter, om hun skulle overleve ham. Kleppe synes å være en sentral gård og åpenbart stevnegård. Verdien bør ut fra tidens forhold ha vært betydelig.

Oppg. 7: Gudrid Olavsdatter gir Olav Toraldsson 12 øresbol, det vil si halve Viljalmshagen [Åmot 33 He] mot at han skal være hennes framførslemann,²²⁶ fø og kle henne til hun dør. Jordprismaterialet fra denne tiden er tynt, men peker mot rundt 1 mark forngild per øresbol.²²⁷ Verdien av 12 øresbol bør være minst 12 mark forngild

²²³ Summarisk om landskyld etter 1350 se Sandnes og Salvesen 1978: 109 og 127.

²²⁴ EJ: 164, 156, 142 og 144 (1401 og noe senere), DN IX 196 (1403), X 111 og 112 (1410), VII 355 (1412), III 613 (1413), V 494, 495 (1413) osv. Jf. Pettersen 1992: 36-39.

²²⁵ I tidsrommet 1400-1441 viser DN XV 40 (1401) prisen 4 kyrlag, DN I 573 (1400), V 413 (1402), I 582 (1402) og VI 506 (1441) prisen 3 kyrlag, DN I 719 (1428), I 720 (1428), og IV 875 (1439) prisen 2 kyrlag per laupsbol.

²²⁶ Person som plikter å forsørge en. Fritzner I: 477.

²²⁷ Dn X 196 (1448) 2/3 m.fg., VII 444 (1452) 1 1/9 m.fg. På 1390- og tidligere på 1400-tallet er priser på 2-2 1/2 m.fg. belagt – i DN V 345 og AB: 103.

Oppg. 8: Presten Eiliv Sveinsson får i 1446 av sin bror Alv det denne eier i Belse [Frogn 66 67 A], mot å ta seg av Alvs kone når Alv selv er død. I 1475 selger Eiliv i Belse 1 markebol pluss 20 merker kopper og en ubrukt gryte[s verdi] i det andre markebolet, pluss 5 “mark” han løste sin søster ut av dette andre markebolet med. Prisen per øresbol for jord på Follo i vanlig bruk kan på denne tiden ha ligget fra 2 til 3 mark forngild.²²⁸ Med en jordpris på 2 1/2 mark forngild per øresbol er 2 markebol verd 40 mark forngild. Fratrullet 5 mark, formodentlig mark forngild, slik at det Alv ga – forutsatt at det er identisk med det Eiliv selger – er verd 35 mark forngild. Kopperverdi på Østlandet på 1400-tallet synes å ligge på 3 mark forngild per lispund²²⁹ [å 24 pundarkerker = 6,17 kg]. Kopperkjelene i de to brevene fra 1446 og 1470 veier hhv. 2 og 3 pund. Til sammen bør kopperet pluss gryta veie rundt 3 pund (minst), det vil si at verdien av kopperet i så fall er rundt 9 mark forngild. Det Eiliv selger i 1475, bør da være opp mot eller rundt 1 1/2 markebol – pluss det han utløser fra sin søster med 5 mark. Ut fra *dette* regnestykket kan verdien av det han selger derfor ligge rundt 30 mark forngild. Skulle landskylda ligge på 30 prosent av førpestskylda, vil årsavkastningen av 1 1/2 markebol være opp mot 4 øre forngild.

Oppg. 9: I forbindelse med et makeskifte gir Pål Kolbeinsson Helge Petersson 4 ørtugbol i Berg [Sandsvær 103 B] fordi Helge har forsørget deres svigermor til hennes dødsdag. Jordpris i Sandsvær ligger på denne tiden fra 1 1/2 til 3 mark forngild per øresbol, med 2 mark som vanligste verdi,²³⁰ det vil si at 4-ørtugbolet kan være verd rundt 3 mark forngild.

Oppg. 10: Jf. Helland-Hansen 1997: 525.

Et ektepar lar sine to sønner og den ene av sine to døtre skifte eiendommen mellom seg mot å underholde foreldrene. Sønnene skal hver ha halvparten av Kåtorp [Rakkestad 249 Ø], mens datteren skal ha 2 øresbol i Skårer vestre [Eidsberg 132 Ø] og

²²⁸ Prisen 3 m.fg. i DN VI 474 (1439), 2 1/2 m.fg. i DN III 779 (1444) og XV 85 (1460), 2 m.fg. i DN VIII 383 (1465).

²²⁹ Trolig viser jordhandlene både i DN VI 506 (1446) og XI 225 (1470) verdien 1 1/2 m.fg. per pund for (brukte) kopperkjeler. Brukt kopper har normalt halve verdien av nytt kopper, jf. NLR I: 171, regnskap for Akershus len 1557-58, hvor 22 merker nytt kopper er “ki-øppt” for 44 merker gammelt kopper.

²³⁰ Prisen 1 1/2 m.fg. i DN XI 217 (1464), 1 5/7 m.fg. i DN I 807 (1449), 2 m.fg. i DN V 784 (1454), V 789 (1454), VII 499 (1488), II 965 (1491?), 2 1/4 m.fg. i DN XII 225 (1457), 2 1/3 m. fg. i DN V 810 (1458), IX 370 (1475), 2 1/2 m.fg. i DN VI 546 (1453), 2 3/4 m.fg. i DN XXI 453 (1449), 3 m.fg. i DN XI 248 (1482), 3 1/3 m.fg. i DN X 263 (1486). Medianverdien er 2 1/4 m.fg.

3 øresbol i Krosby vestre [Eidsberg 131 Ø]. De tre skal bidra til forelderernes underhold proporsjonalt med arvedelen de har mottatt, det vil si i forhold til bror- og søsterpart. Den andre datteren får ikke arv før hun har tilbakeført boet de 63 mark foreldrene har betalt i bot for hennes leiermål. Dersom øresbolet i de tre gårdene har omtrent samme verdi, bør brødrene – ut fra arverettsreglene – ha fått 10 øresbol hver, altså dobbelt så mye som søsteren. I alt har de tre arvingene da fått 25 øresbol. Vanligste jordpris i Østfold i tidsrommet 1440-1500 er 3 mark forngild per øresbol, i 9 av i alt 15 oppgaver.²³¹ Verdien av den skiftede jorda kan altså ligge rundt 75 mark forngild. Årlig landskyld bør ha vært minst 1 mark forngild.

Oppg. 11: 1496 u.d.²³² Jf. Helland-Hansen 1997: 55.

Eirik Håvardsson ga sin brorsønn 10 laupsbol i Sæbu [N.Aurdal 16 O], mot mat, klær og pleie til sin dødsdag. Det opplyses i brevet at brorsønnen var den eneste som godtok kårsøkerens tilbud da det ble framsatt. Jordpris i Valdres er ikke kjent fra denne tiden, men fra 1440- og 1450-tallet er det oppgaver som viser priser rundt 1 1/4 kyrlag per laupsbol.²³³ Verdien av 10 laupsbol er neppe mer enn 15 kyrlag.

²³¹ Prisen 1 1/2-1 7/8 m.fg. i DN III 973 (1490), 2 m.fg. i DN V 759 (1449), 2 2/3 m.fg. i DN XI 205 (1457, 2 oppgaver), 3 m.fg. i DN V 721 (1443), XI 174 (1443), XVI 148 (1445), V 748 (1447, 3 oppgaver), I 819 (1452), VIII 376 (1462, 2 oppgaver), 4 m.fg. i DN I 929 (1481). Medianverdien er 3 m.fg. per øresbol.

²³² Transaksjonen fant sted mer enn 60 år tidligere.

²³³ DN VI 505 (før 1447), I 828 (1454).

Tabell 5. Oppgaver over livrente ca. 1280-1536

Oppg. nr.	Datering av transaksjonen	Kilde og RN nr.	Livrenteyter	Kildetype
1	1293 febr. 26 el. mars 5	DN XII 15 (RN II 718)	Munkeliv kloster	Proventbrev
2	1306 april 10	DN II 82 (RN III 327)	Bergen bispegård	Proventbrev
3	1323 okt. 17	DN II 151 (RN IV 246)	Hovedøya kloster	Vitnebrev om livrente
4	1328 nov. 20	DN III 149 (RN IV 629)	Kannikene ved Mariakirken i Oslo	Vitnebrev om provent
5	1341 mars 12	DN XII 93 (RN V 431)	Munkeliv kloster	Proventbrev
6	[1341]	DN VI 163 (RN V 519)	Mariakirken i Oslo	Vitnebrev om provent
7	1386 okt. 1	DN III 471 (RN VII 1323)	Tjostolv Andresson	Vitnebrev om livrente
8	1408 febr. 15	DN IV 771, jf. 772	Kannikene ved Mariakirken i Oslo	Brev om kjøp av årtidhold og livrente
9	1418 jan. 20	DN V 526	Guttorm prest på Nannestad	Vitnebrev om livrente
10	1422 mars 16	DN III 660	Kannikene i Nidaros	Kjøp av årtidhold
11	1456 mars 31	DN III 834	Herr Narve Jakobsson	Provsbrev om gave
12	1456 juni 13	DN XXI 481	Torleiv Gunnarsson	Salgs- og underholdskontrakt
13	1462 sept. 19	DN II 846	Herr Alv Knutsson	Vitnebrev om kår og livrente
14	1465 febr. 23	DN VIII 380	Sande kirke	Gavebrev
15	1472 april 25	DN VIII 896	Olav Jonsson	Salgsbrev med livrente

Kilde til tabell 5, Diplomatarium Norvegicum.

Kommentarer til tabell 5

Oppg. 1: Drøftet i tabell 1 oppg. 2. Proventkontrakt med kontant utbetalt landskyld av 15 månedsmatsbol årlig i proventperioden.

Oppg. 2: Drøftet i tabell 1 oppg. 12. Proventkontrakt med kontant utbetalt landskyld av 10 månedsmatsbol i de første 5 årene av proventperioden.

Oppg. 3: Behandlet i Pettersen 1992: 130.

Enken Ingerid Ormsdatter ga Hovedøya (cistercienser)kloster 10 forne øresbol jord,²³⁴ jord som gir 12 forngilde øre i årlig landskyld, mot bønnehold og sjelehjelp – samt 12 spann (6 lauper) smør (verd 16 øre forngild) årlig så lenge hun lever. I tillegg til de åndelige tjenestene får hun altså 4 øre forngild (33 1/3 prosent) mer per år i inntekt av eiendommen enn om hun skulle ha hevet landskylda selv.

Oppg. 4: Drøftet i tabell 1 oppg. 22. Proventkontrakt med 1 mark forngild årlig i lomme penger.

Oppg. 5: Drøftet i tabell 1 oppg. 27. Proventkontrakt med alternativ livrente i form av årsytelse på 1 skippund mel og 2 lauper smør for hver av ektefellene. Verdien av dette kan være 1 2/3 mark forngild for hver av dem.²³⁵

Oppg. 6: Drøftet i tabell 1. oppg. 29. Proventkontrakt med kontant utbetalt del av landskyld(?).

Oppg. 7: Jf. Helland-Hansen 1997: 461 note 6.

Arngunna Amundsatter gir Tjostolv Andresson 18 øresbol i søndre Vågstad [Nes 66 67 69 A] på Romerike, mot en grå hest og mot at hun hvert år skal ha 1 hefselde smør og 1/2 pund malt så lenge hun lever. Jordprisen på Romerike i denne tiden er neppe over 1 mark forngild per øresbol.²³⁶ Verdien av 18-øresbolet kan være rundt 18 mark forngild. Verdien av smøret – hefselda på Romerike rommer 2 1/4 laup²³⁷ – er 6 øre forngild, av maltet 3 øre forngild. Livrenta er altså på 9 øre forngild. Hesten kan være verd 3-4 mark forngild,²³⁸ og den kommer til fradrag i det hun betaler.

²³⁴ *Fornt* øresbol tilsvarer 6/5 *forngildt* øresbol. Se Pettersen 1992: 45 og 47.

²³⁵ Pettersen 1992: 69. Melprisen er 1 mark forngild per skippund og det går 3 lauper smør på 1 mark forngild, jf. Lunden 1978: 167-168 og 116-134.

²³⁶ Se Pettersen 1992: 43 tabell 3.7; framgår av DN VI 313, 317; IV 544, 589, 623, 714; EJ: 448, 451, 471, 422, 455, 460.

²³⁷ Steinnes 1936: 94, 151.

²³⁸ Norske hestepriser 1350–1420: Prisen 1 1/2 m.fg. i DN II 493 og 494 (1385), 1 7/8 m.fg. i DN IX 163 (1368), 2 m.fg. i DN IV 465 (1367), 2 1/4 m.fg. i DN X 79 (1382), 2 2/3 m.fg. i DN V 266 (1371), 3 m.fg. i DN I 397 (1367), 401 (1368), XII 115 (1385), ca. 3 m.fg. i DN VIII 255 (1415), 3 1/3 m.fg. i DN XXI 97 (1358-1359), 3 3/4 m.fg. i DN XV 32 (1389), 4 m.fg. i DN III 552 (1400), 4 1/2 m.fg. i DN I 424 (1373), 6 m.fg. i DN XVIII 23 (1363), 7 1/2 m.fg. i DN XXI 203 (1396/97), 10 m.fg. i DN II 480 (1383), 12 m.fg. i DN II 347 (1359). Gjennomsnittsverdien for de 17 hestene er 4,32 m.fg., men da trekker prisene 10 og 12 m.fg. sterkt opp. Medianverdien er 3,42 m.fg.

Avkastningen av 14-15 øresbol er på denne tiden neppe over 3 øre forngild per år. Avtalen må ha vært overordentlig gunstig for Arngunna.

Oppg. 8: Behandlet i Pettersen 1992: 77 nr. 10; *ibid.* 130.

Mereta Petersdatter, enke etter væpneren Hallvard Hallvardsson Næpa, gir kannikene ved Mariakirken i Oslo hele Askjum [Ås 61 A], 1 markebol i "Stumnum" [Ås forsv.] og 1 markebol i "Glisbudom" [Kråkstad forsv. A] mot årtidhold for seg og slektninger, pluss 4 skippund mel hvert år så lenge hun lever. Det vil si en livrente på 3 mark forngild per år. Askjum er i 1647 klassifisert som fullgård²³⁹ og har neppe hatt lavere skyldtakst enn 2 markebol. Det vil si at gaven i alt har vært på minst 4 nominelle markebol, som i normal bruk på denne tiden kan ha gitt 1-2 mark forngild i landskyld.²⁴⁰ Livrenta synes å kunne ha fordoblet giverens inntekter av jordeiendommen.

Oppg. 9: Behandlet i Pettersen 1992:77 oppg. 12; *ibid.* 130-131; Jf. Helland-Hansen 1997: 461. Ingerid Alvsdatter gir Nannestad kirke alt hun eier i Nannestad [Nannestad 26 A], slik at presten skal stå for bygsel og innkreving av landskyld, mens hun selv skal ha landskylda så lenge hun lever. Givers fordel består her i å slippe utgifter til administrasjonen av eiendommen.

Oppg. 10: Behandlet i Pettersen 1992:131; Jf. Helland-Hansen 1997: 461 note 5. Hustru Brynhild Kolbeinsdatter gir kannikene i Nidaros 12 spansleier i Grindal [Rennebu 156-159 161 162 ST] mot bønne- og årtidhold. Hun skal selv ha jorda så lenge hun lever. Det er tvilsomt om dette kan betraktes som livrente. Det er vel snarere tale om utsatt overdragelse av gave. For hennes inntekt har avtalen ingen betydning bortsett fra at hun sparer administrasjon av den; til gjengjeld taper hun disposisjonsretten over gården.

Oppg. 11: Behandlet i Helland-Hansen 1965: 117; nevnt i Pettersen 1992: 78 og 79. Da fru Elsebe Ottesdatter overlot sin sønn Austråt-godset, holdt hun unna 3 gårder hun selv skulle ta landskyld av så lenge hun levde, altså selvpensjonering med ønske om å overlate styringen til yngre krefter.

²³⁹ *Skattematrikkelen av 1647*: 236.

²⁴⁰ Sandnes og Salvesen 1978: 137. Etterpestskylda på Østlandet for gårder i normal bruk kan ha ligget mellom 20 og 50 prosent av førpestskylda med 30 prosent som et grovt gjennomsnitt.

Oppg. 12:²⁴¹ Bothild Bessesdatter selger Torleiv Gunnarsson 3 månedsmatsbol i Gjerde [Voss 54 Ho] for 12 kyrlag i femetne²⁴² penger. Videre skal han holde henne med kost og klær så lenge hun lever, da hun selv også skal oppebære landskylda, mens Torleiv skal rå for husene. Dette må være en særdeles gunstig blandingskontrakt for Bothild. For det første får hun full betaling og god pris for jorda – 4 kyrlag per månedsmatsbol – mens det på denne tiden er vanlig med 3 kyrlag eller mindre.²⁴³ For det andre skal hun ha fullt underhold med mat og klær. Og for det tredje skal hun ta landskylda av eiendommen så lenge hun lever. Dette er en blanding av regulær jordhandel, kår og livrente.

Oppg. 13: Behandlet i Helland-Hansen 1997: 221; jf. idem 1965: 117.

Herr Alv Knutsson tilbyr fru Gjertrud Jakobsdatter Rømer kost, klær og tjenestefolk så lenge hun lever, mot å få overta hennes gods, som er hans hustrus og barns odel, samt full landskyld for hennes part. Vilåårene herr Alv byr henne, er overordentlig gunstige for fru Gjertrud, noe som vel har sammenheng med at herr Alv vil forhindre at hun går i kloster i Sverige med godset, noe hun ifølge brevet ønsker.

Oppg. 14 Omtalt hos Helland-Hansen 1997: 461 note 5.

Hustru Margreta Ormsdatter ga Sande kirke hele Selvik [Sande 125-127 V] for sin frelse. Hun skal selv ha landskylda livet ut. Samme forhold som i oppg. nr. 9 og 10.

Oppg. 15: Jf. Helland-Hansen 1997: 461.

Gunnhild Gunnarsdatter selger Olav Jonsson 1/2 markebol i Belse [Frogn 66-67 A] og mottar full betaling, men skal i tillegg ha en årlig livrente på 4 skillinger (1/4 mark) livet ut.

²⁴¹ Betegnet som “kår-skjøte” hos Helland-Hansen 1997: 157.

²⁴² Dvs. regnet i *fē* (husdyr).

²⁴³ For 1440-tallet se DN VI 506, XXI 443 og IV 906; for 1450-tallet se DN VI 537 og XXI 467; for 1460-tallet se DN IV 950 og IX 341.

Tabell 6. Oppgaver over tjenstepensjon ca. 1280-1536

Oppg. nr.	Datering av transaksjonen	Kilde og RN nr.	Pensjonsyter	Kildetype
1	1317 april 23	DN III 119 (RN III 1017)	Stavanger domkirke	Vitnebrev om testament
2	1390 juli 20	DN III 490 (RN VII 1611)	Herr Jon Marteinsson	Vitnebrev om jordgave
3	1400 sept. 8	DN II 565 (RN VIII 875)	Kong Erik av Pommern	Følgbrev om forlening
4	1439 mai 10	DN V 679	Erkebiskop Aslak	Pensjonsbrev
5	1504 aug. 31	DN V 997	Biskop Herlaug i Oslo	Pensjonsbrev
6	1524 sept. 17	DN III 1095	Biskop Olav Torkjellsson og domkapitlet Bergen	Pensjonsbrev

Kilde til tabell 6, Diplomatarium Norvegicum.

Kommentarer til tabell 6

Oppg. 1: Drøftet i tabell 1 oppg. 17. Provent takket være tidligere utført arbeid.

Oppg. 2: Kommentert som tjenstepensjon hos Helland-Hansen 1997: 223. Ridderen Jon Marteinsson overdro Ingerid Øysteinsdatter så mye jord i Torvik [Eid 10 MR] som herr Sigurd Havtoresson og fru Ingebjørg Erlingsdatter ga hennes mann, Uppgard, og henne så lenge hun levde. Siden skulle jorda falle tilbake til Jon og hans arvinger. Det kan være tale om underhold for utførte tjenester.

Oppg. 3: Som takk for den tjeneste og troskap kongen og hans forgjengere har erfart fra biskop Jakob [Jensson] i Bergen,²⁴⁴ forlenes biskopen med Sunnfjord-sysla på livstid. Han skal ha sysla uten regnskap og med alle kongelige rettigheter med unntak av vrak og strandet hval. Av disse to rettighetene skal han [årlig] ha inntil 10 mark forngild, det overskytende skal deles likt mellom kongen og biskopen.

Oppg. 4: Erkebiskop Aslak i Nidaros gir skolemester i Nidaros Jøns Olavsson, som trer tilbake på grunn av alderdom, olavstollen²⁴⁵ av Ytterøy og Mosvik i Skøyne-fylke til underhold så lenge han lever.

²⁴⁴ Avløst av Jakob Knutsson 1401. Lever 19. aug. 1409 (DN I 621). Jf. Kolsruds bispe-liste: 224.

²⁴⁵ Om denne kirkeskatten se “Kyrkans finanser” KLN M IX: 664, “Olafsskatt” KLN M XII: 554 og 556.

Oppg. 5: Jf. DN V 999. Biskop Herlaug i Oslo gir [...] mann Peter Petersson, for hans lange tjeneste gården Rogstad [Skee sn Vätte hd Bhl], på livstid. Biskopen har kjøpt gården for 3 gilde (fullverdige) kyrslag per øresbol.

Oppg. 6: Biskop Olav og domkapitlet i Bergen lover å betale herr Hans Knutsson, dekan²⁴⁶ i Bergen, 60 rhinsgylden²⁴⁷ årlig, som skal utbetales i Helsingør i Danmark hver olsok. Pensjonen garanteres av erkebiskop Olav Engelbrektsson. Det er her tale om en kongelig sinekyre, neppe pensjon for tjenester utført i eller for domkapitlet.

Appendiks I: Normalverdien av korn og kornvarer i Trøndelag før 1350

Utgangspunktet for beregningen er en jordhandel fra Sør-Trøndelag i 1315 (DN III 105). Handelen gjelder fjerdeparten av søndre Jesmo [Tiller 46], som gir 1 pund korn og 1 pund malt i landskyld, og som selges for 20 mark. Oppgaven oppgir ikke verdien av kornvarene direkte. Men den er den eneste oppgaven som for Trøndelags vedkommende gjør det mulig å nærme seg spørsmålet om normalverdien av disse varene i tiden før 1350.

Det som er sannsynlig, grensende til det sikre, og som det, i strid med tidligere oppfatninger, skal argumenteres for i det følgende, er at:

- Et trøndersk (korn/kornvare)skippund er identisk med det østnorske skippundet på 185,17 kg.
- Verdien av 1 skippund korn er 4 øre forngild, mel/malt 50 prosent dyrere.
- Jordprisen er i den ovennevnte oppgaven 2 mark forngild per øresbol (5 1/3 mark forngild per spansleie).

Holder dette, innebærer det at ved denne jordhandelen må 1 skippund korn pluss 1 skippund malt være verd 10 øre forngild og gårdparten altså være på 10 øresbol. Ett øresbol er følgelig verd 2 mark, og uspesifisert mark betyr høyst sannsynlig forngild mark – som vanlig på denne tiden.

Om verdien av kornvarer i Trøndelag hevder Steinnes, på grunnlag av lensregnskaper for Steinviksholm 1548-1549, at 1 mark smør = 6 (pundar)merker mel, og 1 spann (3 øre) = 1 spann (laup) smør = 1 vett (å 432 merker) mel = 2 pund smør pluss

²⁴⁶ Egentlig en leder i domkapittel. I Bergen sinekyre opprettet av kong Hans 1474. "Dekan" KLN III: 38-40.

²⁴⁷ Det regnes trolig 30 skillinger (1 7/8 mark) på en rhinsgylden på denne tiden; jf. NHL: 345.

2 våger mel.²⁴⁸ Altså er 1 vett mel = 6 våger mel. Han opplyser imidlertid at en vett på 5 våger er kjent i et regnskap fra 1536-1537.²⁴⁹

Steinnes opplyser videre at 1 lispund = 24 merker = 1/3 våg, men at 1 våg også kunne være 3 bismerpund “eller i det heile ei vekt på 72 merker, anten so morki var lita eller stor”.²⁵⁰ Steinnes’ tall bekreftes av oppskrifter (“jordetal”) fra 1500-tallet.²⁵¹

Da han mener trøndersk kornpris fra “eldre tid” ikke er kjent,²⁵² synes han å la disse yngre verdiforholdene gjelde også for høymiddelalderen.²⁵³

Med en pundarmark på 257,18 g²⁵⁴ vil en trøndersk vett à 6 våger (432 merker) være på 111,11 kg = 3/4 vestnorsk/landslov skippund (à 148,14 kg) = 3/5 østnorsk skippund (à 185,17 kg).

Da 1 vett mel er verd 1 spann (laup) smør, er 1 vett korn – når kornverdien er 2/3 av melverdien – verd 2/3 laup smør. Siden 1 laup smør på 1300-tallet også i Trøndelag er verd 2 2/3 øre forngild,²⁵⁵ vil etter Steinnes regnemåte et vestnorsk skippund korn være verd 8/9 laup smør = 2 10/27 øre forngild, mens et østnorsk skippund korn vil være verd 2 26/27 øre forngild. Sammenlignet med kornverdien i østnorske kornbygder er dette mistenkelig lave og ugreie tall.²⁵⁶

Skulle den trønderske kornvetten være på 5 og ikke 6 våger, det vil si 92,58 kg = 5/8 vestnorsk skippund = 1/2 østnorsk skippund, ville et vestnorsk skippund korn være verd 1 1/15 laup smør = 2 38/45 øre forngild, et østnorsk skippund 1 1/3 laup smør = 3 5/9 øre forngild – også dette lave tall. I begge tilfellene vil kornverdien i forhold til smør være høyere på 1500-tallet enn i begynnelsen av 1300-tallet.

Jørn Sandnes²⁵⁷ har påpekt det urimelige i dette og at prisstigningen på smør mot slutten av middelalderen burde tilsi lavere verdi av korn og kornvarer i forhold til smør på 1300-tallet enn på 1500-tallet. På grunnlag av opplysninger i jordebøker fra

²⁴⁸ Steinnes 1933: 183; Steinnes 1936: 138.

²⁴⁹ Steinnes 1936: 97.

²⁵⁰ Steinnes 1936: 99.

²⁵¹ JM: 20, jf. 33.

²⁵² Steinnes 1936: 138.

²⁵³ Steinnes 1933: 183.

²⁵⁴ Steinnes 1936: 103.

²⁵⁵ Framgår av Steinnes 1936: 145.

²⁵⁶ For eksempel Steinnes 1936: 137.

²⁵⁷ Sandnes 1971: 104-105.

1400-tallet²⁵⁸ finner han et mulig belegg for at 1 pund korn i landskyldregning er verd 1/2 mark, som ifølge Sandnes tilsvarer 96 merker (1 1/3 spann) smør.²⁵⁹

Da Sandnes, i likhet med Steinnes, regner det trønderske skippundet lik det vestnorske på 148,14 kg, vil etter hans tall 1 vestnorsk skippund korn være verd 3 5/9 øre forngild, et østnorsk skippund korn 4 4/9 øre forngild. Disse tallene er mindre urimelige enn Steinnes', men likevel ugreie og neppe de rette.

En sannsynlig løsning på problemene vil være denne:

- Den trønderske vetten er på 92,58 kg. Som nevnt opplyser Steinnes at vett både på 5 og 6 våger er kjent, og at en våg kunne være både på 3 lispund (à 6,17 kg) = 18,52 kg, og på 3 bismerpund (à 5,14 kg) = 15,43 kg. En vett på 6 våger à 3 bismerpund er følgelig identisk med en vett på 5 våger à 3 lispund = 92,58 kg. Det som avgjør om det skal regnes 5 eller 6 våger per vett er derfor størrelsen på vågen, som igjen avgjøres av hvorvidt man regnet den i lispund eller bismerpund.
- Vetten er da høyst sannsynlig 1/2 skippund, det vil si at det trønderske skippundet er identisk med det østnorske på 185,17 kg.²⁶⁰

Med disse forklaringene faller alle bitene pent på plass:

- Prisen 4 og 6 øre forngild per skippund av henholdsvis korn og kornvarer (mel/malt) vil gi en jordpris på 2 mark forngild per øresbol, samme jordpris som i de eneste to sikre kjente oppgavene fra Trøndelag før manndauen.²⁶¹
- Prisen på korn og kornvarer vil være den samme som normalprisen i sørøstnorske kornbygder.²⁶²
- Disse prisene vil være identiske med trøndersk korn- og melpris i 1400-tallskil-der.²⁶³
- Korn og kornvarer vil på 1500-tallet ha lavere verdi i forhold til smør enn på 1300-tallet.

²⁵⁸ AB: 10; OEJ: 115.

²⁵⁹ Sandnes har da regnet med smørpris på 3 øre forngild per spann.

²⁶⁰ Idéen om at det trønderske skippundet er identisk med det østnorske på 185,17 kg, er unnfanget av Geirr I. Leistad. Han har ved hjelp av statistiske metoder sannsynliggjort nettopp dette (ennå upublisert).

²⁶¹ Pettersen 1992: 55 tabell 3.13 oppg. nr. 1 (DN II 46) og oppg. nr. 4 (DN V 191).

²⁶² For eksempel Steinnes 1936: 37.

²⁶³ Slik disse framgår av AB: 10 og OEJ: 115, av DN I 995 og av AB: 199.

Til støtte for denne løsningen kan anføres et domsbrev fra Nidaros 25. september 1303.²⁶⁴ Det framgår av brevet at Aslak på Lyng og hans kausjonister skal betale kannikene i Nidaros erstatning for 4 lester (48 skippund) tiendekorn han urettmessig har forholdt dem. Aslak skal på sin part betale 48 mark, og det ser ut til at kausjonistene til sammen skal betale et tilsvarende beløp. Uansett om normal kornpris skulle være $3 \frac{5}{9}$, 4 eller $4 \frac{4}{9}$ øre forngild per skippund, vil erstatningsbeløpet på 96 mark forngild være svært mye høyere enn verdien av kornet, som vil være henholdsvis $23 \frac{1}{3}$, 24 eller $26 \frac{2}{3}$ mark forngild. Det framgår av lovene at størrelsen på idømt skadeserstatning forutsettes regnet som brøk eller multiplum av verdien av det som skulle erstattes.²⁶⁵ Det er lett å se hvilken verdi av det urettmessig tilegnede kornet som går opp i erstatningsbeløpet.

Appendiks II: Mynt, verdiforhold og landskyldenheter det vises til i artikkelen²⁶⁶

Verdiforhold (sølv, mynt og regneenheter) i grove trekk

1 mark *gull* (regneenhet), fra slutten av 1200-tallet = 8 mark forngild.

1 mark (= 8 øre à 3 ørtuger) *brent* ("rent", drøyt 90 prosent) sølv = 214, 32 g.

1 mark *forn/forngild* (regneenhet) = $\frac{1}{3}$ mark brent (ca. 1305-1380).

1 mark *mynt* (utviklingen fra ca. 1260) :

ca. 1260-1285 $\frac{1}{3} - \frac{1}{5}$ mark brent.

ca. 1285-1305 $\frac{1}{3}$ -,- (grunnlaget for mark forngild).

ca. 1305-1340 $\frac{1}{4} - \frac{2}{9}$ -"-

ca. 1340-1360 $\frac{2}{9} - \frac{1}{5}$ -"-

ca. 1360-1400 $\frac{1}{6}$ mark brent = $\frac{1}{2}$ mark forngild

fra ca. 1400 1 mark forngild = 1 mark dansk/lybsk = 16 skillinger

²⁶⁴ DN III 56.

²⁶⁵ Bøte/betale halv erstatning i for eksempel i *Frostatingsloven*, NGL I: 122, 168-169, 246; *Gulatingsloven*, NGL I: 46-47; *Landsloven* NGL II: 121. Dobbel erstatning er det tale om i *Landsloven* NGL II: 64. Jf. kongelig forordning av o. 1303 mai 29 (NGL III nr. 55) der gjest-giverier skal ha dobbel erstatning for tyveri.

²⁶⁶ Se Steinnes 1936 passim; jf. Pettersen 1992: 19-21 og sakregister, og Gullbekk 2003 kap. 8.

Verdiforhold (betalingsvarer) fra ca. 1300 av

Vestlandet med Valdres og Hallingdal (Gulatinglagen):

1 kyrlag (verdien av 1 ku regnet i mynt eller betalingsvarer) = 1 ku = 3 lauper (å 15,43 kg) smør = 1 mark forngild = $\frac{1}{3}$ mark brent.

1 skippund (å 148,14 kg) mel/malt = $1 \frac{1}{2}$ skippund korn = 1 mark forngild = 1 ku/kyrlag.

Østlandet og Trøndelag:

1 kyrlag = 1 ku = $2 \frac{1}{4}$ laup smør = $\frac{3}{4}$ mark forngild = $\frac{1}{4}$ mark brent; dvs. at 1 ku = 6 øre forngild, og at 1 laup (i Trøndelag spann) smør = $\frac{1}{3}$ mark ($2 \frac{2}{3}$ øre) forngild.

1 skippund (å 185,17 kg) mel/malt = $1 \frac{1}{2}$ skippund korn = 6 øre forngild = 1 ku/kyrlag.

Verdiforhold etter 1350

Fra 1370-tallet steg trolig smørprisen over hele landet til 3 øre forngild per laup, med videre stigning til 4 øre forngild på 1400-tallet; på Østlandet (og i Trøndelag?) også stigende kupris.

Østlandet på 1400-tallet: 1 ku/kyrlag = 2 lauper smør = 1 mark forngild.

Landskyldregning før ca 1350

Vestlandet:

1 månedsmatsbol (laupsbol/laupsleie, spansleie) gir 1 laup smør eller tilsvarende verdi i landskyld hvert år.

Trøndelag:

1 spansleie = $\frac{1}{3}$ markebol ($2 \frac{2}{3}$ øresbol) gir $\frac{1}{3}$ mark forngild ($2 \frac{2}{3}$ øre forngild) eller tilsvarende verdi i landskyld hvert år.

Østlandet:

1 markebol (= 8 øresbol = 24 ørtugbol = 480 penningbol²⁶⁷) gir 1 mark forngild eller tilsvarende verdi i landskyld hvert år.

²⁶⁷ Det kan være verd å understreke at det går 480 penningbol på 1 markebol, jf. "Penningbol" KLN XIII: 185-186 og Steinnes 1936: 142. Jf. Emanuelsson 2005: passim, som regner 192 penningbol på markebolet, et mye yngre fenomen. Dette vil ha konsekvenser for beregninger Emmanuelsson har gjort.

1 hefseldebol gir i de aktuelle områdene (Hadeland, Toten, Hedmark) en årlig avkastning på 1 hefselde (= 2 1/4 laup) smør = 6 øre forngild.

Landskyldsystemet bryter sammen kort tid etter 1350; det er ikke lenger samsvar mellom nominell skyldtakst og reell jordleie.

Kilder og litteraturhenvisninger

- AB = *Aslak Bolts jordebok*, utg. J.G. Jørgensen. Oslo 1997.
- Ak.reg. = *Akershusregisteret af 1622*, utg. G. Tank. Kra. 1916.
- Amira, Karl v. 1895: *Nordgermanisches Obligationenrecht*. Leipzig.
- BK = *Björgynjar Kalfskinn*, utg. P.A. Munch. Chra. 1843.
- Bjørkvik, Halvard 1967: "Eit kyrkjeleg godskompleks i mellomalderen. Munkeliv klostres jordegods" *Heimen XIV*, 1967: 51-70.
- Cipolla, Carlo M. 1976: *Before the Industrial Revolution. European Society and Economy 1000-1700*. London.
- DN = *Diplomatarium Norvegicum I-XXII*, utg. C.C.A. Lange m.fl. Chra.-Oslo 1848-1995.
- Daugaard, Jacob Brøgger 1830: *Om de danske Klostre i Middelalderen*. Kbh.
- Dictionnaire = *Dictionnaire historique de l'ancien langage françoise depuis son origine jusqu'au siecle de Louis XIV b. 8*, utg. J.B. La Curne de Sainte-Palaye. Paris 1880.
- Dybdahl, Audun 1993: (anmeldelse av) "Gunnar I. Pettersen: De økonomiske sidene ved proventinstitusjonen i Norge ca. 1280-1500" *HT 72*, 1993: 251-254.
- Dyer, Christopher 1989: *Standards of living in the later Middle Ages. Social change in England c. 1200-1520*. Cambridge.
- EJ = *Biskop Eysteins Jordebog (Den røde Bog). Fortegnelse over det geistlige gods i Oslo bispedømme omkring aar 1400*, utg. H.J. Huitfeldt. Christiania 1879.
- Emmanuelsson, Anders 2005: *Kyrkojorden och dess ursprung*. Göteborg.
- Faye, (Anton) Ludvig 1882: *Hospitaler og milde Stiftelser i Norge i Middelalderen*. Kra.
- Fritzner = Johan Fritzner *Ordbog over det gamle norske Sprog I-IV*. Kra.-Oslo 1886-1972.
- Grankvist, R. 1982: *Nidaros kirkes spital 700 år. Trondhjems hospital 1277-1977*. Trondheim.
- Gullbekk, Svein H. 2003: *Pengevesenets fremvekst og fall i Norge i middelalderen*. Oslo.

- Helland-Hansen, Kjeld 1965: "Provent" *Maal og minne*: 106-122.
- Helland-Hansen, Kjeld 1997: *Føderådsordningens historie i Norge I-II*. Oslo.
- Hilfswörterbuch = *Hilfswörterbuch für Historiker I-II*, utg. Eugen Haberkern, Joseph F. Wallach. Tübingen 1980 (1964).
- HT = (*Norsk*) *Historisk tidsskrift*. Chra./Oslo 1871 ff.
- Imsen, Steinar 2000: *Hirdloven til Norges konge og hans menn*. Oslo.
- JM = *Jordetal og marketal*, utg. A. Steinnes. Oslo 1929.
- Johnsen, Oscar Albert 1920: *Tre gildeskraaer fra middelalderen*. Kra.
- KLNM = *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder I-XXII*. Oslo 1956-1978.
- Kolsrud, Oluf: "Den norske Kirkes Erkebiskoper og Biskoper indtil Reformationen" *DN XVII B*: 177-360. Oslo.
- Kolsrud, Oluf 1958: *Noregs kyrkjesoga I*. Oslo.
- Lange, Chr. C.A. 1856: *De norske Klosters Historie i Middelalderen*. 2. utg. Christiania.
- Lind, E.H. 1920-1921: *Norsk-isländska personbinamn från medeltiden*. Uppsala.
- Lorange, Karsten. 1935: *Forsikringsvesenets historie i Norge inntil 1814*. Oslo.
- Lunden, Kåre 1978: *Korn og kaup I. Studiar over prisar og jordbruk på Vestlandet i mellomalderen*. Oslo-Bergen-Tromsø.
- Lexicon = *Lexicon des Mittelalters I-IX*. München 1980-1999.
- Maurer, Konrad 1908a: *Vorlesungen über altnordische Rechtsgeschichte II*. Leipzig.
- Maurer, Konrad 1908b: *Vorlesungen über altnordische Rechtsgeschichte III*. Leipzig.
- MB (Munkelivs brevbok) = *Codex Diplomatarius Monasterii Sancti Michaelis, Bergen Diocesis, vulgo Munkalif dicti*, utg. P.A. Munch, Chra. 1845.
- Meißner, Rudolf 1938: *Norwegisches Recht: Das Gefolgschaftsrecht (Hirdskrá)*. Weimar.
- Molland, Mette Margrethe 1982: *Sosialomsorg i norsk middelalder – forutsetninger og former*. Utrykt hovedfagsoppgave i historie. Oslo.
- Munch, Peter Andreas 1862: *Det norske Folks Historie*. 2. *Hovedafd. I*. Chra.
- NBL = *Norsk biografisk leksikon*, bd. 3. Oslo 2001; bd. 7. Oslo 2003.
- NG = *Norske gaardnavne I-XIX*, utg. Oluf Rygh m.fl. Kra. 1897-1936.
- NGL = *Norges gamle love I-V*, utg. Rudolf Keyser m.fl. Chra. 1846-1895.
- NHL = *Norsk historisk leksikon*, utg. Steinar Imsen og Harald Winge. Oslo 1999.
- Norske sigiller = *Norske Sigiller fra middelalderen I. Verdslige sigiller indtil aar 1400*, utg. Henrik Jørgen Huitfeldt-Kaas. Kra./Oslo 1899-1950.
- NK = *Nordisk kultur I-XXX*. Stockholm-Oslo-København 1931-1954.
- NLR = *Norske lensrekneskapsbøger 1548-1567 I-VI*, utg. Riksarkivet. Oslo 1937-1943.

- NMD = *Norske middelalderdokumenter*, utg. Sverre Bagge, Synnøve Holstad Smedsdal og Knut Helle. Bergen-Oslo-Tromsø 1973.
- NST = *Norsk slektshistorisk tidsskrift*, Oslo 1927ff.
- OEJ = *Olav Engelbrektssøns jordebog*, utg. Chr. Brinchmann og J. Agerholt. Oslo 1926.
- OGB = *Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län XX. Ortnamnen i Vätte härad. 1. Skee socken*. Göteborg 1943-1944.
- Opsahl, Erik 1991: *Framveksten av herresvein-institusjonen og dens betydning for militærvesen, maktforhold og sosial eliteutvikling i Norge ca. 1270-1390*. Utrykt hovedfagsoppgave i historie Oslo.
- Ordbok = *Ordbok öfver svenska medeltids-språket*, utg. K.F. Söderwall, Lund 1891-1900.
- Pettersen, Gunnar I. 1992: *De økonomiske sidene ved proventinstitusjonen i Norge ca. 1280-1500*. Oslo.
- Pettersen, Gunnar I. 2001: "Gunnvor Olavsdatter" *NBL* bd. 3: 440.
- Pettersen, Gunnar I. 2003: "Rangdid Knutsdatter" *NBL* bd. 7: 311-312.
- Power, Eileen 1922: *Medieval English Nunneries c. 1275 to 1535*. Cambridge.
- Raknes = Ola Raknes *Fransk – norsk ordbok*. Oslo 1939-1942.
- RN = *Regesta Norvegica* I-VIII. Oslo 1978-2006.
- Rygh, Karl 1871 *Norske og islandske tilnavne fra oldtiden og middelalderen*. Trondheim.
- Sandnes, Jørn 1971 *Ødetid og gjenreisning*. Oslo-Bergen-Trondheim.
- Sandnes, Jørn og Helge Salvesen 1978: *Ødegårdstid i Norge*. Oslo-Bergen-Tromsø.
- Skattematrikkelen av 1647* b. II Akershus fylke, red. R. Fladby og H. Try. Oslo 1969.
- Snorre = *Snorres kongesagaer*, utg. Den norske bokklubben. Oslo 1979.
- Steinnes, Asgaut 1933: *Gamal skatteskipnad i Noreg* II. Oslo
- Steinnes, Asgaut 1936: "Mål, vekt og verderekning i Noreg i millomalderen og ei tid etter" *NK XXX*. Stockholm-Oslo-København.
- Steinnes, Asgaut 1968: "Om dei to eldste norske drikkehorn i Danmarks Nationalmuseum" *NST XXI* : 201-244
- Store norske = *Aschehoug og Gyldendals Store norske leksikon*, bd. 1-16. Oslo 1995-1999.
- Storm, Gustav 1892: "To klosterstiftelser fra kong Sverres tid" *HT 3rk II*: 82-94. Kristiania.
- Tiseliuss, Carl A. 1923: *Bohusläns märkligare gårdar* I. Göteborg.

Summary

Pension arrangements in Norway in the Middle Ages

Pension is here supposed to mean economic maintenance (board and lodging), private or public, connected to old age, earlier offices and occupations, illness, disability etc, in principle as a return service for payments made by the pensioner or by others on his behalf. Pension should be kept distinct from poor relief.

The purpose of this article is to give a universal account of the economic aspects of the pension arrangements – i.e. sums paid and what the pensioners received in return, differences between the pension arrangements when it comes to return services and the money value of them, possible connections between sums paid and return services, sellers and buyers of pensions, social stratification of the pensioners and their choice of arrangements, comparison between yield and payment, and how the two contracting parties benefited from the arrangements, economic and non economic motives for choosing an arrangement, and differences before and after the Black Death.

The basis for this research is the relevant part of the complete written Norwegian source material from the Middle Ages – i.e. letters and diplomas (above all title deeds), laws and ordinances, cadasters and accounts.

The pension arrangements examined are *provent* (corrody), *proventlignende ordninger hos private* (corrody-like arrangements with private individuals), *føderåd/kår* (provisions made for retiring farmer on handing over his farm to his heir or successor), *flettførsel* (giving up all ones, property for board and lodging), *livrente* (annuity), *tjenestepensjon* (service pension), *kollektive ordninger* (collective arrangements) and *betalt opphold i hospitaller* (paid board and lodging in infirmaries). The best documented of the pension arrangements is corrody (*provent*). The other arrangements therefore are treated in connection and comparison with *provent*.

The main results are:

Corrodians are received as pensioners in monasteries and nunneries, communities of canons and bishop's residences. The corrodians, men and women, belong to the upper layers of society, i.e. well-to-do yeomen as well as highest ranking aristocrats, with elements from the upper layers of city dwellers (merchants, house owners and artisans) and the higher clergy. The top clients are mostly aristocrats. And it is obvious that those who made use of other pension arrangements, with the exception of the poorer who gave up all their property, must have been well off; all of them had property or benefited from other people's property.

Based on purchase price and what they received in return, the corrodians before 1350 can be divided into two homogenous groups – a highest layer who paid twice

as much as the other group and who, for the major part, paid with landed property. This group were given board and lodging equivalent with what the top layer of the regular inmates of the institutions had. The second group also mainly paid with farmland, but had less expensive board and lodging. They also were excluded from expensive additional services like *pitenz* meals (entertainment with food and drink on a person's death day) and private servant. These are the "normal" corrodians (*próven-tumenn*) in monasteries and nunneries. There is a clear connection between payment and what the pensioners got in return. There also are traces of a third, poorer group of corrodians.

It seems that those who preferred corrody-like arrangements are of the same categories as the corrodians. They could easily have bought themselves corrody on a level with the second group of corrodians, or even better. Retiring farmers seem in this connection to place themselves in the upper layer of peasant society. It is not possible to group these categories of pensioners into different layers; the individual differences seem to be greater than what is the case with the corrodians.

After 1350 the source material is thinner. But there are examples of corrodians who enjoyed the same high standard of living as they did before 1350. The source material does not allow any grouping of the clients after the Black Death. The value of the payment is systematically lower than before 1350, for all the pension arrangements, of course to the detriment of the pension sellers.

It follows from what has been said above that it has been possible to compute the value of both the price paid for the pension arrangements and the value of what they received in return. The value of beer, for instance, (2.7 liters daily for the top corrodians, both men and women) amounts to 40 % of the total value of food and drink. And the same group, it seems, had twice as much (5.4 litres) strong imported beer when participating in *pitenz* meals. Further, there is an astonishing accordance between the corrody sellers when it comes to price paid and return services. One may speak of a common corrody market in Norway in the Middle Ages.

Some of the corrodians may have had religious or spiritual motives for buying corrody. But this investigation shows that they also benefited economically. Return services are more valuable than the price paid. But if they were motivated by economic benefits alone they could have done even better by choosing other arrangements. Accordingly, the benefits for pension sellers were in the long term – after the pensioners were dead – from future proceeds (land rent).

Gunnar I. Pettersen, f 1944. Cand.philol. med historie hovedfag, førstearkivar ved Eldre avdeling og Kjeldeskriftavdelingen i Riksarkivet, Folke Bernadottes vei 21, postboks 4013 Ullevål stadion, N-0806 Oslo. Har utgitt *De økonomiske sidene ved proventordningen i Norge ca. 1280-1500* (Oslo 1992) og en og annen artikkel.
